

О. М. Кононенко

КРЕМ'ЯНІ ЗНАРЯДДА ВЕРХНЬОПАЛЕОЛІТИЧНОЇ СТОЯНКИ РАДОМИШЛЬ І: ТИПОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ТА ЇЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ

Подано техніко-технологічну і типологічну характеристику колекції крем'яних знахідок із стоянки Радомишль І доби верхнього палеоліту. Характеристика і статистичний аналіз знарядь разом з археозоологічними даними уможливили окреслити виробничу специфіку комплексу.

Ключові слова: Радомишль І, верхній палеоліт, технокомплекс, знаряддя, археозоологічний аналіз, виробничі специфіка.

ВСТУП

Групу палеолітичних пам'яток (Радомишль І—ІV) на околиці м. Радомишль Житомирської обл. відкрив у 1956 р. І.Г. Шовкопляс [Шовкопляс, 1964]. Незважаючи на численні крем'яні знахідки та складну просторово-топографічну ситуацію цих місцезнаходжень у публікаціях найчастіше згадується Радомишль І — єдиний з цих пунктів, де масово були знайдені кістки мамонта, інтерпретовані автором розкопок як залишки житлових споруд. Саме аналізу їх І.Г. Шовкопляс приділив найбільшу увагу в попередніх публікаціях [Шовкопляс, 1964; 1965а]. На ґрунті вивчення структурних складових Радомишля І і верхньопалеолітичних поселень Середнього Подніпров'я дослідник розробив схему соціально-культурного розвитку первісних колективів. [Шовкопляс, 1958; 1972; 1977]. Методичною основою цих розробок стало поняття «господарсько-побутовий комплекс», запропоноване І.Г. Шовкоплясом для позначення сукупності жител, вогнищ, ям, господарських і виробничих ділянок та ін. як цілісного явища [Шовкопляс, 1958, с. 39]. Менше уваги дослідник приділив публікації фактичних даних та інтерпретації крем'яного інвентарю Радоми-

шля І. Через його техніко-типологічні особливості І.Г. Шовкопляс оцінював пам'ятку як перехідну від середнього до верхнього палеоліту.

Нині стадіальні погляди, що тривалий час домінували в радянській археології, втратили актуальність. Критики зазнало й застосування розробленої в Західній Європі хронологічної схеми палеоліту до матеріалів інших територій. Причини варіабельності крем'яних індустрій верхнього палеоліту стали пояснювати через призму господарської діяльності давнього населення, сезонності поселень, особливостей утилізації крем'яної сировини та ін. Однак технокомплекс Радомишля І досі не розглянуто з цих позицій. Це визначає актуальність вивчення техніко-типологічних характеристик крем'яного інвентарю пам'ятки з метою визначення його специфіки та подальшої інтерпретації.

РОЗТАШУВАННЯ ТА СТРАТИГРАФІЯ РАДОМИШЛЯ І

Пункти Радомишль І—ІV знаходяться на околиці однойменного міста (рис. 1). Станіонарні розкопки тут провадилися у 1957, 1959, 1963—1965 рр. Стоянки розташовані на плато, утвореному моренними відкладами.

На пункті Радомишль І, розкопаному в 1957 і 1959 рр. на площі 580 м², окрім понад 11 тис. крем'яних виробів, виявлено скупчення кісток мамонта. Через це він став основним об'єктом наукового інтересу І.Г. Шовкопляса. Що більше, саме цю пам'ятку (і тільки її!) мав на увазі дослідник, згадуючи в публікаціях стоянку Радомишль без указівки порядкового номеру пункту.

Культурний шар Радомишля І залягав на глибині 0,6—0,8 м від поверхні в сірувато-буровато-жовтому суглинку з проточинами від

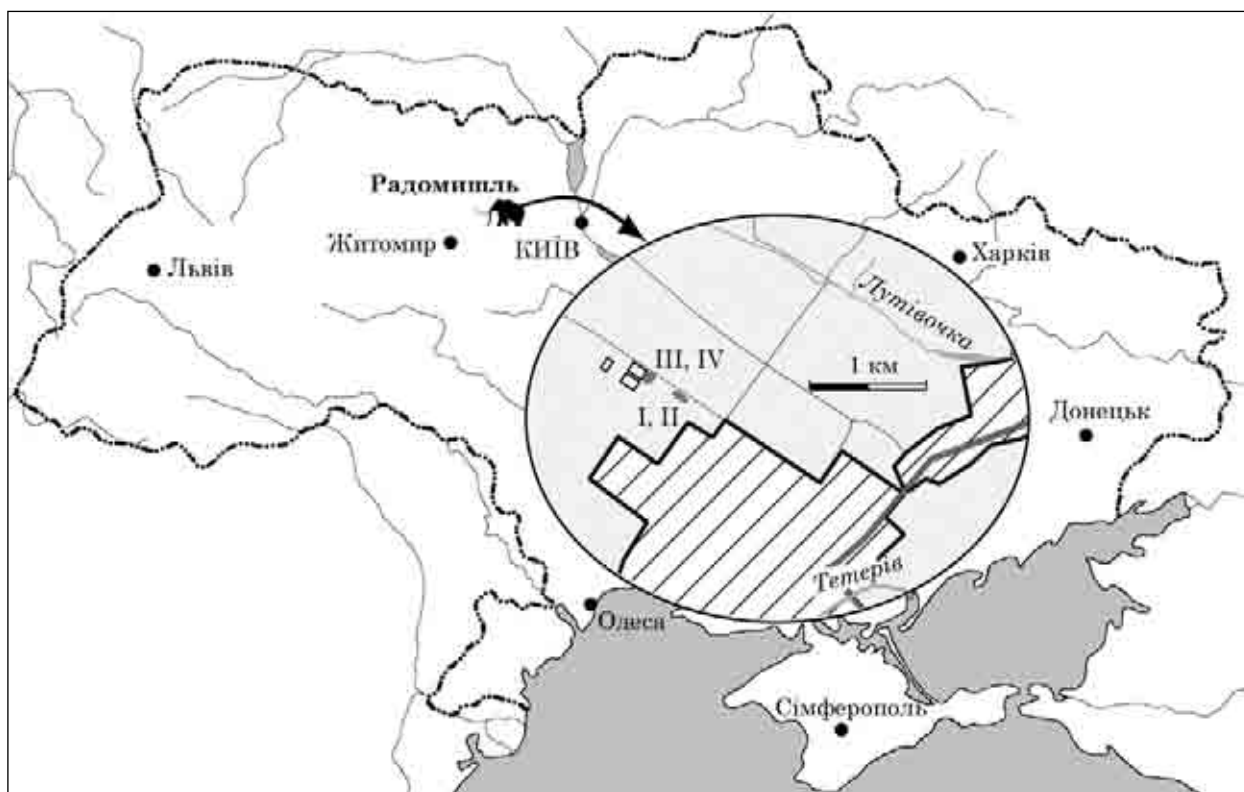

Рис. 1. Місце локалізації пунктів Радомишль I—IV

коріння сучасних рослин і кротовинами, заповненими породами, що залягали вище та нижче [Шовкопляс, 1964, с. 93].

ФАУНІСТИЧНІ ЗНАХІДКИ

Фауністичний комплекс стоянки (1147 кісток і їх фрагментів) належить переважно мамонту (табл. 1). Поодинокі траплялися рештки коня, північного оленя та бізона. Стан збереження кісток незадовільний, після розкопок їх скинули в геологічний шурф завглибшки 4,5 м [Шовкопляс, 1957—1959, щоденник, с. 79]. Таким чином, кістки для подальшого вивчення втрачені.

Та все ж опрацювання польової документації (плани, щоденники, списки фауни) уможливило внести корективи в інтерпретацію фауністичного комплексу стоянки, зокрема щодо кількості особин мамонта на стоянці [Кононенко, Пеан, 2005; Кононенко, Корнієць, Пеан, 2006].

Загалом на стоянці виявлено 1139 кісток мамонта (NISP — Number of Identified Specimens):

Таблиця 1. Радомишль I; склад фауни (кількість визначених решток)

Вид	Разом	%
Мамонт (<i>Mammuthus primigenius</i>)	1139	99,30
Кінь (<i>Equus caballus</i>)	4	0,35
Північний олень (<i>Rangifer tarandus</i>)	3	0,25
Зубр (<i>Bison priscus</i>)	1	0,10
Разом	1147	100

цілих, фрагментів і уламків, визначених і невизначених щодо належності до певної частини скелета (табл. 2). Мінімальна кількість елементів (MNE — Minimum Number of Elements) цілих і фрагментованих кісток, кожна з яких є унікаль-

Таблиця 2. Радомишль I; склад кісток мамонта

Частини скелета	NISP	MNE	MNI
Щелепа нижня (<i>mandibula</i>)	47	37	37
Бивень (<i>tusk</i>)	65	28	14
Зуби (<i>dentes</i>)	292	241	31
Хребець (<i>vertebrae</i>)	10	10	1
Ребро (<i>costae</i>)	79	34	1
Лопатка (<i>scapula</i>)	132	78	39
Тазова (<i>os coxae</i>)	99	52	26
Плечова (<i>humerus</i>)	31	24	12
Ліктьова (<i>ulna</i>)	18	14	7
Променева (<i>radius</i>)	16	10	5
Стегнова (<i>femur</i>)	62	37	19
Велика гомілкорова (<i>tibia</i>)	27	19	10
Мала гомілкорова (<i>fibula</i>)	1	1	1
Суглобна (<i>patella</i>)	2	2	1
Зап'ясткові кістки (<i>ossa carpi</i>)	0	0	0
П'ясткові (<i>ossa metacarpi</i>)	0	0	0
Передплюсневі (<i>ossa tarsi</i>)	1	1	1
Плюсневі (<i>ossa metatarsi</i>)	0	0	0
Фаланга (<i>phalanx</i>)	2	2	1
Трубчасті кістки (<i>os longum</i>)	136	—	—
Кістки (<i>ossa</i>)	66	—	—
Разом	1139	609	39

Примітка: напівжирним виділено максимальну кількість особин.

ним елементом скелета, становить 609 од. Виходячи з цього та враховуючи пропорційність окремих частин скелета мамонта, співвідношення правий / лівий бік, визначено можливу мінімальну кількість особин (MNI — Minimum Number of Individuals), рештки яких виявлено на поселенні. Оскільки наймасовішою категорією є лопатки (78 од.), з яких щонайменше 39 належать до правої сторони скелета, саме це число й стало остаточною для визначення кількості особин мамонтів. Кількість кісток черепа, які зазвичай враховують як основний показник для визначення кількості тварин, в нашому разі не можна використати через незадовільний стан збереження. Кількість у 39 особин, визначених за правими лопатками, наближається до числа нижніх щелеп (MNE та MNI = 37). Отже, встановлена кількість мамонтів (39) постає доволі достовірною.

За польовою документацією встановлено важливий факт — відсутність даних про виявлення анатомічних зв'язок кісток (анатомічних груп), а також кісток метаподія (кістки стопи) та хвоста. Це означає, що акумуляція фауністичних решток відбувалася в результаті збору трупів тварин і / або сухих кісток, що й визначає археозоологічну специфіку пам'ятки [Réan, Kononenko, 2004; Кононенко, Пеан, 2005; Кононенко, Корнієць, Пеан, 2006].

ПЛАНІГРАФІЯ

Ще під час дослідження Радомишля І І.Г. Шовкопляс інтерпретував скупчення кісток як рештки шести наземних стаціонарних жител та однієї ями-сховища (на зразок поселень Мізин, Гінці, Добраничівка та ін.) [Шовкопляс,

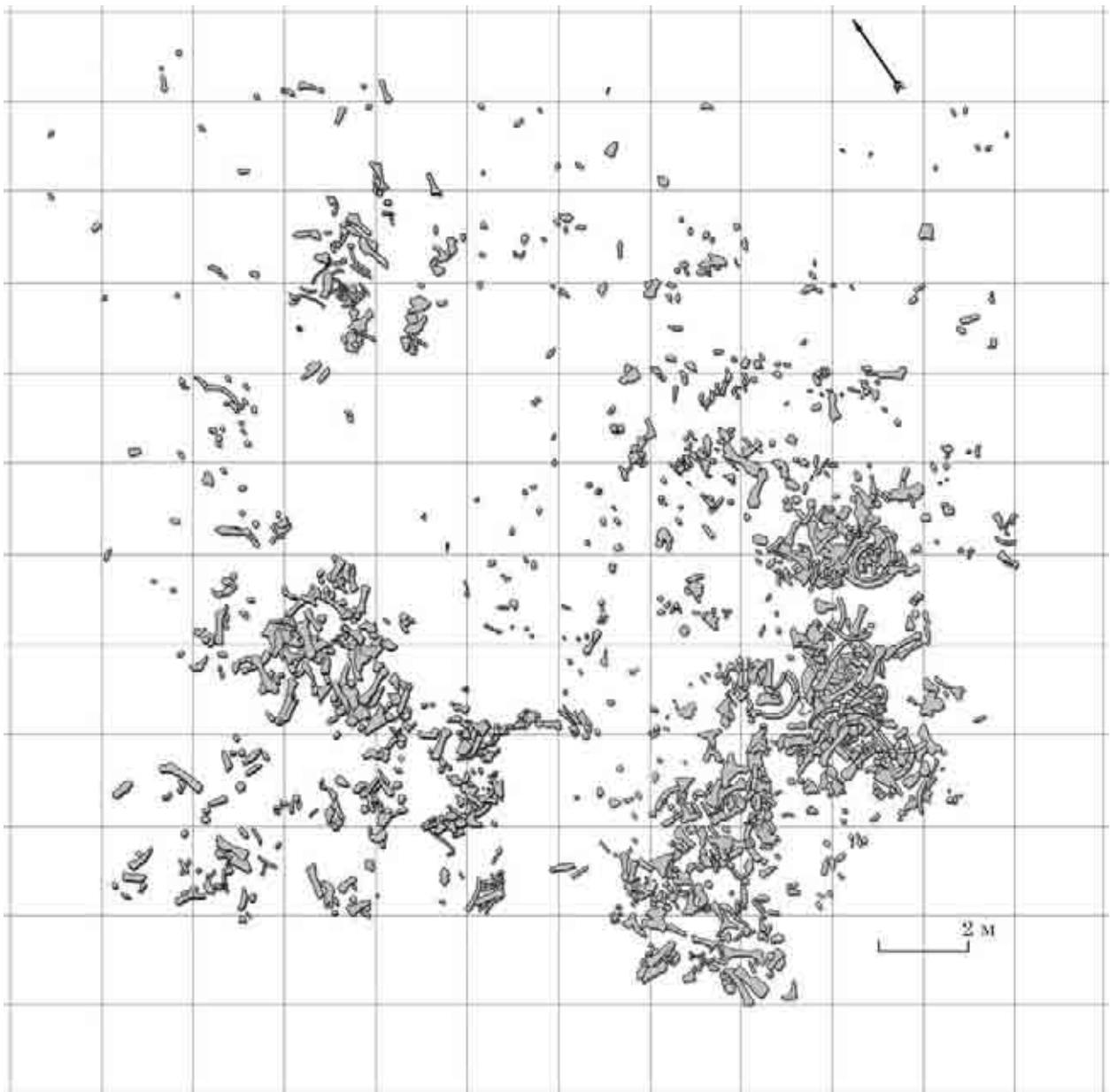

Рис. 2. Радомишль І; план фауністичних решток

1957—1959]. Це визначило методіку розкопок та опис знахідок за окремими скупченнями кісток. Такий підхід значною мірою зумовив подальший аналіз матеріалу та інтерпретацію пам'ятки. Зокрема, вже в першій публікації дослідник навів неповний план кісткових решток, а лише ті його елементи, що буцімто чітко окреслювали житла [Шовкопляс, 1964, с. 91, рис. 3].

Враховуючи той факт, що крем'яні знахідки та будь-які структурні елементи не наносили на план, фіксація кісток лишається єдиним джерелом для аналізу планіграфії поселення. Відновлення загального плану локалізації фауністичних решток (рис. 2), здійснене в процесі археозоологічного аналізу, уможливило інакше осмислення планіграфії пам'ятки.

Просторове зіставлення остеологічних решток показало відсутність будь-яких конструктивних елементів чи особливостей в їх розташуванні. Склад кісток мамонта демонструє невідповідність у кількісному співвідношенні певних частин скелета на різних ділянках стоянки. Це може вказувати на певне сортування фауністичного матеріалу в межах окремих скупчень. Оскільки на поселенні відзначено мізерну частку осьової частини скелета (хребет і ребра) та відсутність дистальних частин кінцівок (дрібних кісток стопи), основна гіпотеза про природу накопичення кісток зводиться до зумисного транспортування сюди переважно краніальних, плоских і кісток кінцівок мамонтів. Отже, поселення, найвірогідніше, було місцем накопичення відсортованих кісток мамонта, доправлених сюди з метою їх подальшого використання в господарстві [Réan, Kononenko, 2004; Кононенко, Пеан, 2005; Кононенко, Корнієць, Пеан, 2006]. Однак будь-яких виробів з кістки чи бивня не виявлено. Маємо відомості лише про чотири бивні із слідами штучного розколювання чи розщеплення [Шовкопляс, 1957—1959, щоденник, с. 71—80].

КРЕМ'ЯНИЙ КОМПЛЕКС

СИРОВИНА

Основною сировиною індустрії був кремій. І.Г. Шовкопляс визначив два типи кременю: 1) темно-сірий «в изломе светло-желтый, довольно прозрачный, покрыт белой патиной, в некоторых случаях с легким голубоватым оттенком» і 2) чорний, так званий деснянський, «в изломе почти черный, непрозрачный. Покрыт в одном случае серой патиной в более темные пятнышки, в другом случае — голубовато-синей патиной в более темные пятнышки. Очень похоже на “пушкаревский кремь”» [Шовкопляс, 1957—1959, інв. опис, кн. 4]. Виходи першого є поблизу стоянки, за 5 км на південь від Радомишля. Жовна та плитки наявні там у відкладах пісковіку, з яких складений правий берег р. Тетерів [Шовкопляс, 1964, с. 96; 1965а,

с. 111]. Місце виходів другого типу кременю не встановлено.

Переважає більшість крем'яних артефактів має патину та заліскованість. Не виключено, що це пов'язано з геологічними умовами залягання культурного шару і темпом перекриття його верхніми нашаруваннями. Спорадично трапляються інші породи каменю — кварц, сланець, кварцит, пісковик, базальт та ін.

ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОЛЕКЦІЇ

Наявність поблизу виходів сировини позначилася на характері знахідок. Серед них є всі складові, що відбивають процес розколювання сировини та виготовлення знарядь. Численні уламки сировини у вигляді жовен і плиток мають сліди тестування.

Колекція стоянки Радомишль I нараховує понад 12 тис. виробів. Категорійний склад має такий вигляд (табл. 3).

Техніка розколювання кременю — переважно паралельна поздовжня, націлена на отримання пластин. Відщепів у кілька разів більше ніж пластин, що цілком характерно для пам'яток верхнього палеоліту. Середні розміри заготовок становлять для відщепів 4—5 × 3—4 см, для пластини 6 × 2 см. Ударні площадки переважно гладенькі, половина має «губку». Наявність останніх свідчить про застосування м'якого відбійника. Пластинки поодинокі (17 од.). Мікропластини відсутні. Є 37 тоненьких (ширина і товщина менше 7 мм) різцевих сколів. Також є дрібні сколи. Третина відщепів (2274 од.) має розміри менше 3 см; луски (більше 15 мм) становлять 1 % від загальної кількості артефактів; дрібних уламків (менше 15 мм) близько сотні. Приблизно 10 % від кількості заготовок становлять реберчасті сколи.

Таблиця 3. Радомишль I; склад кам'яних знахідок

Назва	Р а з о м	%
Нуклеуси	477	4,1
Пренуклеуси	160	1,4
Нуклеоподібні уламки	85	0,7
Відщепи	6231	53,7
Пластини	2158	18,6
Знаряддя	1746	15,1
Різцеві сколи	125	1,1
Луски	128	1,1
Уламки	473	4,1
Відбійники	15	0,1
Р а з о м	11598	100
Уламки каміння	50	—
Жовна, плитки	387	—
Р а з о м	12035	—

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗНАРЯДЬ

Вироби з вторинною обробкою становлять 1746 од., або 15 % (табл. 4). За основу аналізу знарядь праці взято тип-лист Д. Соневій-Борд [Sonneville-Bordes, Perrot, 1953, p. 325] (табл. 5).

До табл. 5 окремим пунктом (№ 93) внесено серію найпоказовіших знарядь — білатерально ретушованих вістр, відсутніх у базовому тип-листі Д. Соневій-Борд. Пункт № 92 (різне) відображає нетипові знаряддя для верхнього палеоліту: гостроконечник, індивідуальні, рубальні та окремі комбіновані вироби. Але й після цього тип-лист Д. Соневій-Борд не дозволяє надати вичерпну типолого-статистичну характеристику комплексу Радомишля І. Для повноти опису враховано також технологічні й морфологічні особливості, зокрема, тип заготовки, орієнтація робочого краю знаряддя відносно осі заготовки, протяжність і форма робочого краю, вид і тип ретуші.

Таблиця 4. Радомишль І; знаряддя

Знаряддя	Р а з о м	%
Різці	797	45,70
Скребки	74	4,30
Струг (рабо)	3	0,15
Вістря	68	4,00
Гостроконечник	1	0,05
Перфоратори	51	3,00
Зубчато-виїмчасті	90	5,10
Комбіновані знаряддя	59	3,30
Пластини ретушовані	375	21,40
Скребла	26	1,50
Pièce esquillée	1	0,05
Рубальні	4	0,20
Індивідуальні	2	0,15
Відщепи ретушовані	142	8,10
Фрагменти сколів ретушовані	53	3,00
Р а з о м	1746	100

Таблиця 5. Радомишль І; список знарядь згідно з тип-листом Д. Соневій-Борд

№	Знаряддя	Р а з о м	%
1	Grattoir sur bout de lame	Скребок кінцевий на пластині	11 0,70
3	Grattoir double	Скребок подвійний	4 0,25
4	Grattoir ogival	Скребок стрільчастий	2 0,10
5	Grattoir sur lame retouchée	Скребок на ретушованій пластині	20 1,30
8	Grattoir sur éclat	Скребок на відщепі	35 2,15
11	Grattoir caréné	Скребок карене	1 0,05
14	Grattoir a museau atypique	Скребок з носиком атипичний (плаский)	1 0,05
16	Rabot	Струг	3 0,15
17	Grattoir-burin	Скребок-різець	31 2,00
21	Perçoir-grattoir	Проколка-скребок	4 0,25
22	Perçoir-burin	Проколка-різець	5 0,30
23	Perçoir	Проколка	42 2,70
24	Perçoir atypique	Проколка атипова	7 0,45
25	Perçoir multiple	Проколка багаторазова	2 0,10
27	Burin dièdre droit	Різець двогранний симетричний	76 5,00
28	Burin dièdre dejeté	Різець двогранний асиметричний	147 9,50
29	Burin dièdre d'angle	Різець двогранний кутовий	76 5,00
30	Burin dièdre d'angle sur lame cassée	Різець на куті зламаної пластини	189 12,10
31	Burin dièdre multiple	Різець багатолезовий двогранний / на зламі	134 8,60
34	Burin sur troncature retouchée droit	Різець ретушний прямо тронкований	4 0,25
35	Burin sur troncature retouchée oblique	Різець ретушний діагонально тронкований	18 1,20
36	Burin sur troncature retouchée concave	Різець ретушний ввігнуто тронкований	18 1,20
37	Burin sur troncature retouchée convexe	Різець ретушний випукло тронкований	30 2,00
38	Burin transversal sur troncature latérale	Різець поперечний латерально ретушний	13 0,80
39	Burin transversal sur encoche	Різець поперечний з виїмкою	6 0,40
40	Burin multiple sur troncature retouchée	Різець багатолезовий ретушний	11 0,70
41	Burin multiple mixte	Різець багатолезовий двогранний / ретушний	39 2,50
43	Burin nucléiforme	Різець нуклеоподібний	2 0,10
44	Burin plan	Різець плаский	33 2,10
60	Lame a troncature retouchée droite	Пластина прямо тронкована	2 0,10
61	Lame a troncature retouchée oblique	Пластина діагонально тронкована	1 0,05
62	Lame a troncature retouchée concave	Пластина ввігнуто тронкована	4 0,25
63	Lame a troncature retouchée convexe	Пластина випукло тронкована	1 0,05
65	Lame a retouches continues sur un bord	Пластина безперервно ретушована по одному краю	163 10,40
66	Lame a retouches continues sur les 2 bords	Пластина безперервно ретушована по обох краях	203 13,10
67	Lame Aurignacienne	Пластина оріньякська	2 0,10
74	Pièce a encoche	Знаряддя з виїмкою	29 2,00
75	Pièce denticulé	Знаряддя зубчасте	61 3,90
76	Pièce esquillée	Знаряддя долотоподібне	1 0,05
77	Racloir	Скребло	26 1,80
92	Divers	Різне	26 1,80
93	Pointe a retouches continues / n'est pas totale sur les 2 bords	Вістря дорсально ретушоване (суцільно або частково) по обох краях	68 4,40
	Р а з о м		1551 100

Таблиця 6. Радомишль І; різці однолезові

Заготовка	Тип							
	Двогранні			На зламі	Ретушні	Не визначені	Разом	%
	Симетричні	Асиметричні	Кутові					
Відщеп	16	36	29	47	32	3	163	26,5
Пластина	54	92	30	111	63	5	355	58,0
Фрагмент	6	21	9	38	13	7	94	15,5
Разом	76	149 293	68	196	108	15	612	—
%		48		32	17,5	2,5	—	100

Таблиця 7. Радомишль І; скребки

Скребки	Відщеп	Пластина	Фрагмент скола	Разом	Рис.
Кінцевий	18	31	2	50	7, 2—10
Латеральний	4	—	—	4	—
Кутовий	11	2	—	13	7, 1
Подвійний кінцевий		1	—	1	—
Білатеральний	3	—	—	3	—
Кінцево-білатеральний (3/4 периметру)	2	—	—	2	—
Разом	38	34	2	74	—

Різці. Їх поділяють на три основні типи — двогранні, на зламі й ретушні. З-поміж двогранних різців виділяють симетричні, асиметричні та кутові, серед ретушних — поперечні (трансверсальні); серед різців усіх типів — пласкі. В колі різців на зламі також можна виділити нуклеоподібні. Ще однією важливою ознакою різців є кількість фасеток на кожній із граней їх робочої кромки — 1, 2, 3, багато. Критерієм для визначення багатофасеткових різців є наявність більше трьох фасеток.

У колекції Радомишля І виділено 797 різців [Кононенко, 2010], що становить близько половини знарядь (понад 45 %). Більшість з них (58 %) виготовлені на пластинках. Різці здебільшого мають довжину 35—55 мм, ширину 20—35 мм, товщину 6—12 мм. Ці параметри притаманні знаряддям, виготовленим і на цілих заготовках, і на їхніх фрагментах.

За кількістю робочих ділянок різці поділяються на однолезові — 612 од. (табл. 6) і багатолезові — 185 од. Серед *однолезових різців* переважають двогранні (293 од., 48 %), друге місце посідають різці на зламі (196 од.), ретушні менше (108 од.). 15 однолезових різців із збитою або зіпсованою площадкою під різцевий скол не піддається визначенню.

Серед *двогранних різців* (рис. 3, 1—7; 4, 1, 2) переважають асиметричні на пластинках. Майже 80 % двогранних різців одно- та двофасеткові, тобто мають один чи два сколи на кожній грані.

Основною заготовкою для *різців на зламі* була пластина. Більшість їх (71 %) однофасеткові (рис. 5, 1—5). Поперечні форми становлять лише 11 %.

Ретушні різці. Площадкою під різцевий скол часто слугувала оформлена ретушню робоча кромка іншого знаряддя. Спеціально підготована площадка, як поперечне тронкування, трапляється рідко (2 %). Площадки під різцевий скол частіше вишуклі, діагональні або паралельні відносно осі заготовки та часто є продовженням її ретушованого латерального краю. Негативи різцевих сколів найчастіше орієнтовані вздовж осі заготовки (80 %). Тут також виділено дев'ять поперечних різців. 71 % ретушних різців мають одну фасетку (рис. 5, 6, 7).

До *багатолезових різців* віднесено такі, що мають дві та більше різцеві кромки. Серед них переважають дволезові форми в таких поєднаннях: на зламі + на зламі (45 од., 24,5 %), двогранний + на зламі (41 од., 21,7 %), двогранний + двогранний (38 од., 20,6 %). Інші типи поодинокі. Кожній робочій частині багатолезових різців притаманні ті само характеристики, що й для однолезових. Відзначимо лише деяко значнішу частку поперечних різців (рис. 4, 4, 5; 6, 1—8).

Маємо також 125 різцевих сколів. Вони надають додаткову інформацію не лише про підготовку латерального краю для зняття різцевого сколу, а й про підправлення різцевих кромки.

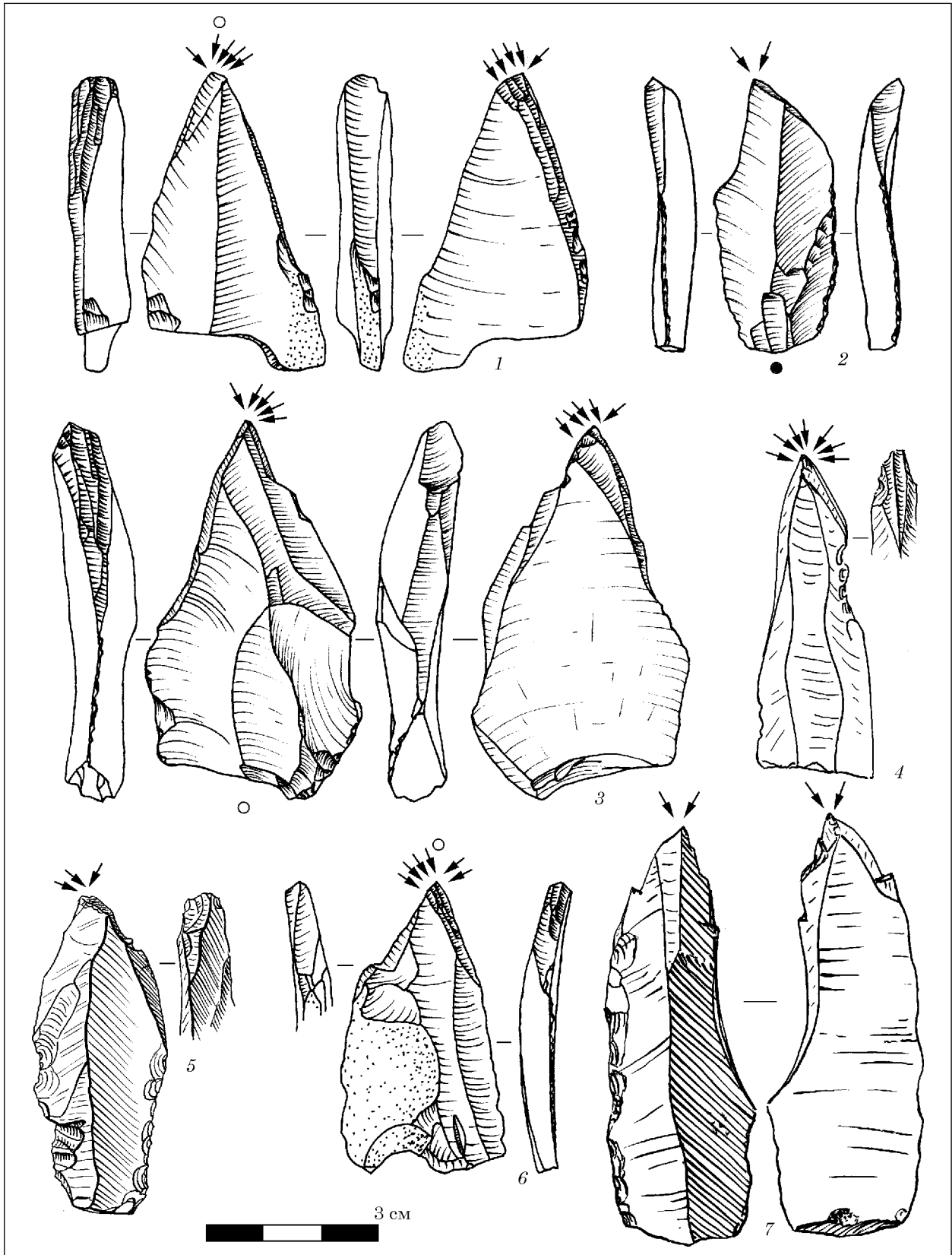

Рис. 3. Радомишль І: різці двогранні (4, 5, 7 — за: Шовкопляс, 1964)

Скребки. Таких знарядь 74 (табл. 7), половина збереглася повністю. Основною заготовкою слугував відщеп. Розміри цілих заготовок, що відщепів, що пластин, становлять здебільшо-

го 4—6 × 2—5 см. На ретушованих заготовках виготовлено 38 скребків. Майже всі вони зроблені з відщепів (32 од.). Вторинна обробка — переважно дорсальна напівстрімка луската

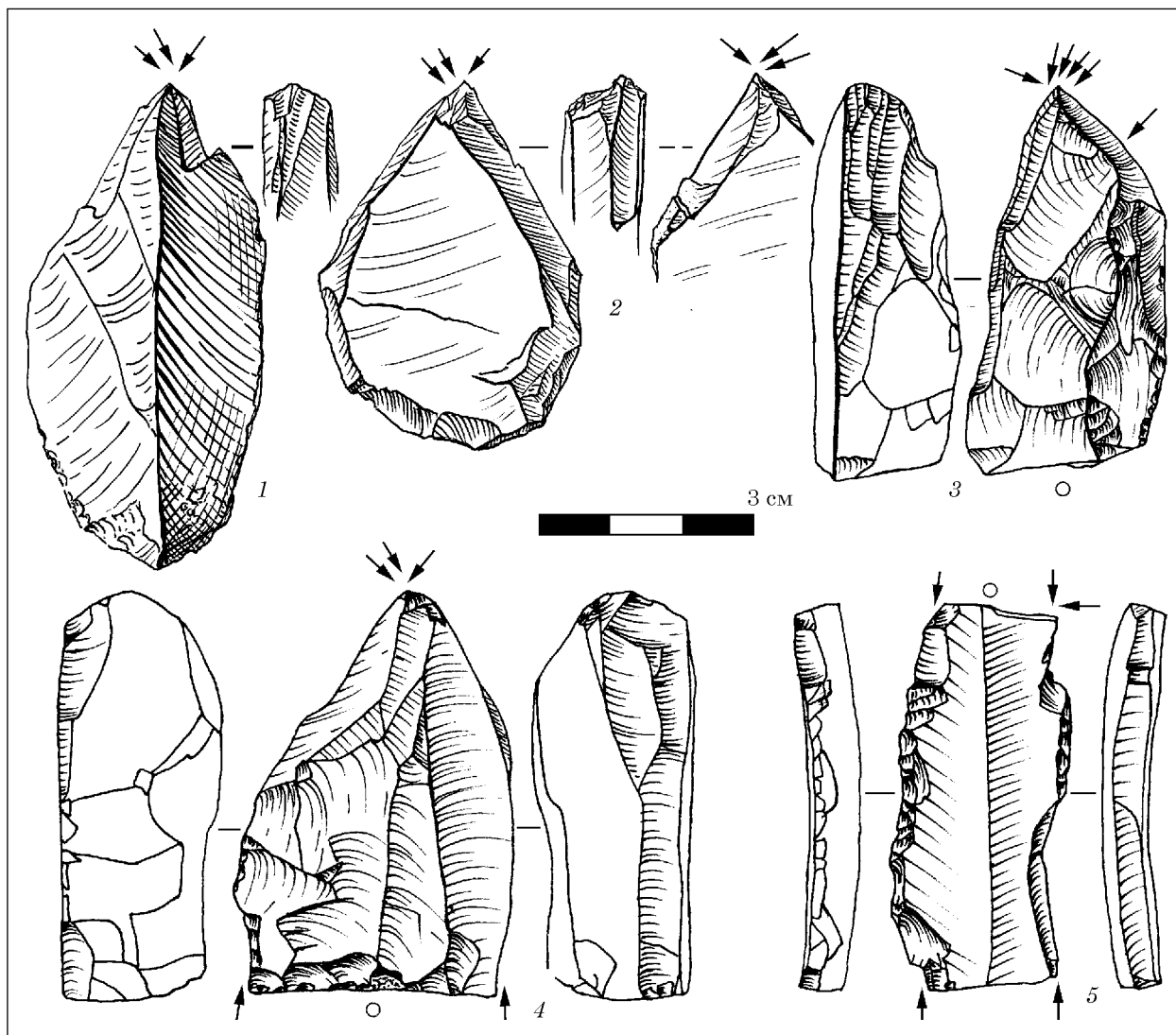

Рис. 4. Радомишль I: 1—3 — різці двогранні (1, 2 — за: Шовкопляс, 1964); 4, 5 — різці багатолезові

ретуш — рівною мірою наносилася і на відщепи, і пластини. Абсолютну більшість скребків (80 %) виконано на дистальних кінцях заготовок. Майже всі вироби (67 од.) мають овальний робочий край. Основний тип скребків — кінцевий дорсально ретушований на дистальному кінці пластини.

Струг (рабо). Три вироби, що нагадують високі нуклеоподібні скребки на масивних відщепах, мають на вентральній стороні, з боку скребкової частини, великі плоскі фасетки. Хвилястий робочий край і грубість ретуші дозволяє віднести їх до так зв. рабо. Про використання цих знарядь як стругів може свідчити наявність на їх вентральних поверхнях макрозносу у вигляді плоских сколів.

Вістря. В колекції стоянки Радомишль I є 68 вістрей — майже 4 % від загалу знарядь [Кононенко, 2009]. Більшість (51 од.) виготовлена на пластинах (рис. 8; 9), решта 17 — на відщепах (рис. 10, 1, 2, 4—6). Білатеральні вістря, робоча (бойова) частина яких оформлена сходженням двох ретушованих країв, представлені

67 виробами. Єдине латеральне вістря має один необроблений та один частково ретушований край (рис. 11, 4). Майже всі вістря дорсальні, оформлені напівстрімкою лускатою та лише в поодиноких випадках — плоскою погострювальною ретушшю. Крім дорсальних, одне знаряддя має альтернативне ретушування, а ще одне — часткову нерегулярну вентральну ретуш використання (?) (рис. 9, 2).

За обрисом бойової частини вістря поділяються на конвергентні — їх 63 (двоє випукле або прямо випукле сходження країв), а також на гостроконечні — таких п'ять (бойова частина утворена сходженням двох прямих ретушованих або одного необробленого та одного ретушованого країв) (рис. 11, 1—3). За орієнтацією бойової частини відносно осі сколювання заготовки вістрей поділяються на дві приблизно рівні групи — 36 симетричних і 32 асиметричних. Переважають вістря з «дистальною» бойовою частиною (53 од.). У решти 15 погострено проксимальну частину (рис. 8, 10—12; 9, 15—17; 10, 6, 8, 10; 11, 3), зокрема і відбивний горбок

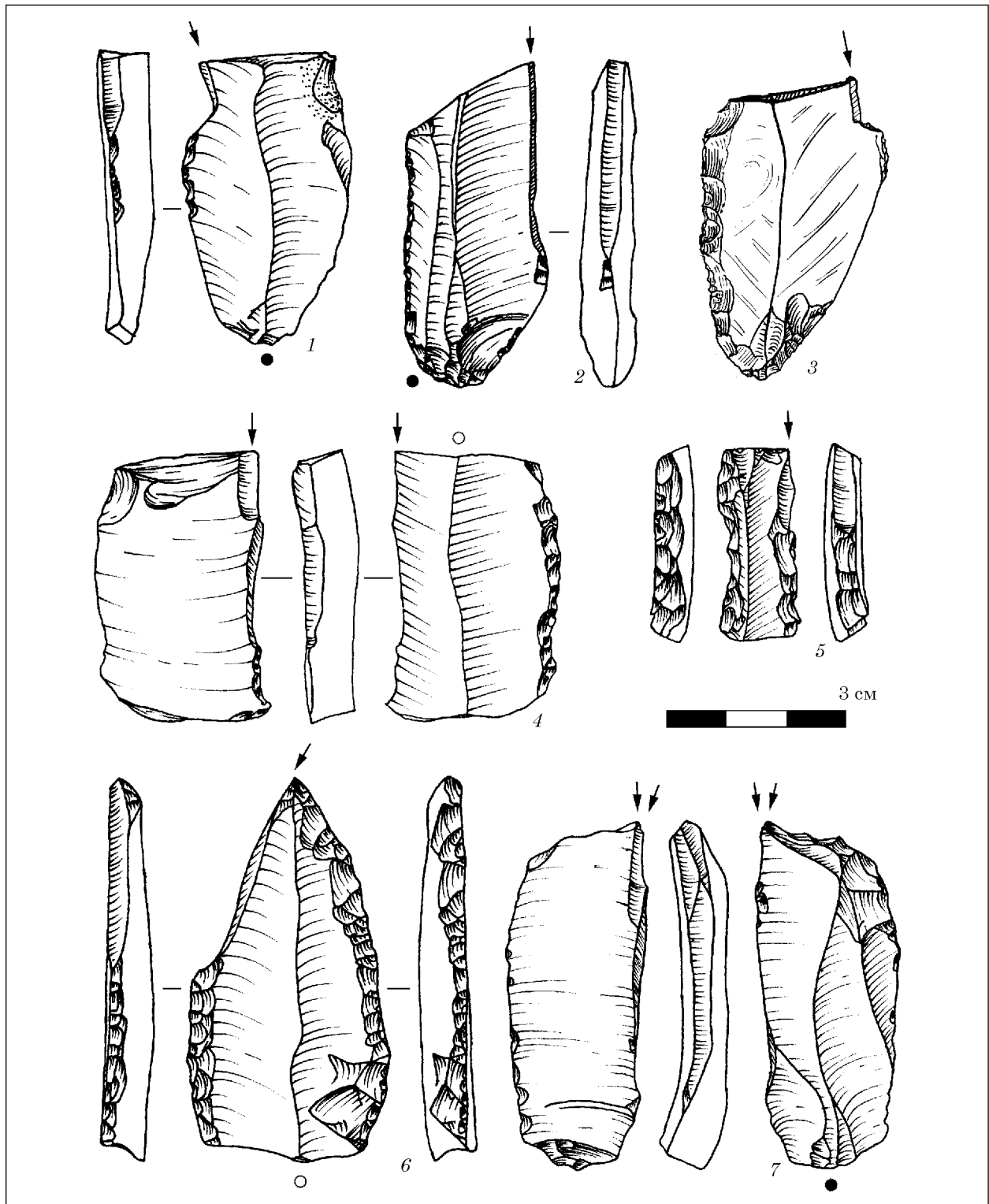

Рис. 5. Радомишль І: 1—5 — різці на злам; 6, 7 — різці ретушні

(рис. 9, 14; 10, 7). За локалізацією ретуші переважають знаряддя із суцільним ретушуванням латералей (табл. 8).

Цілеспрямована вентральна підправка у вістер відсутня. Є поодинокі зразки з нерегулярною дрібною ретушню утилізації (?) на вентральній стороні. Двічі зафіксовано дорсальну підправку основи знаряддя (рис. 8, 2; 10, 3), на чотирьох виділено черешок (рис. 8, 7, 17; 9, 7).

Простежено кілька слідів макрозносу на бойовій частині (рис. 8, 5; 9, 11—13; 10, 6). Профіль заготовок здебільшого вигнутий.

Гостроконечник. Представлений одним яскраво специфічним екземпляром. Масивне знаряддя розміром 82 × 60 мм і завтовшки 12 мм виготовлене на відщепі підтрапецієподібної форми. Площадка сколу фасетована, з «губкою», огранка конвергентна. Невизначна крайова ретуш вкриває

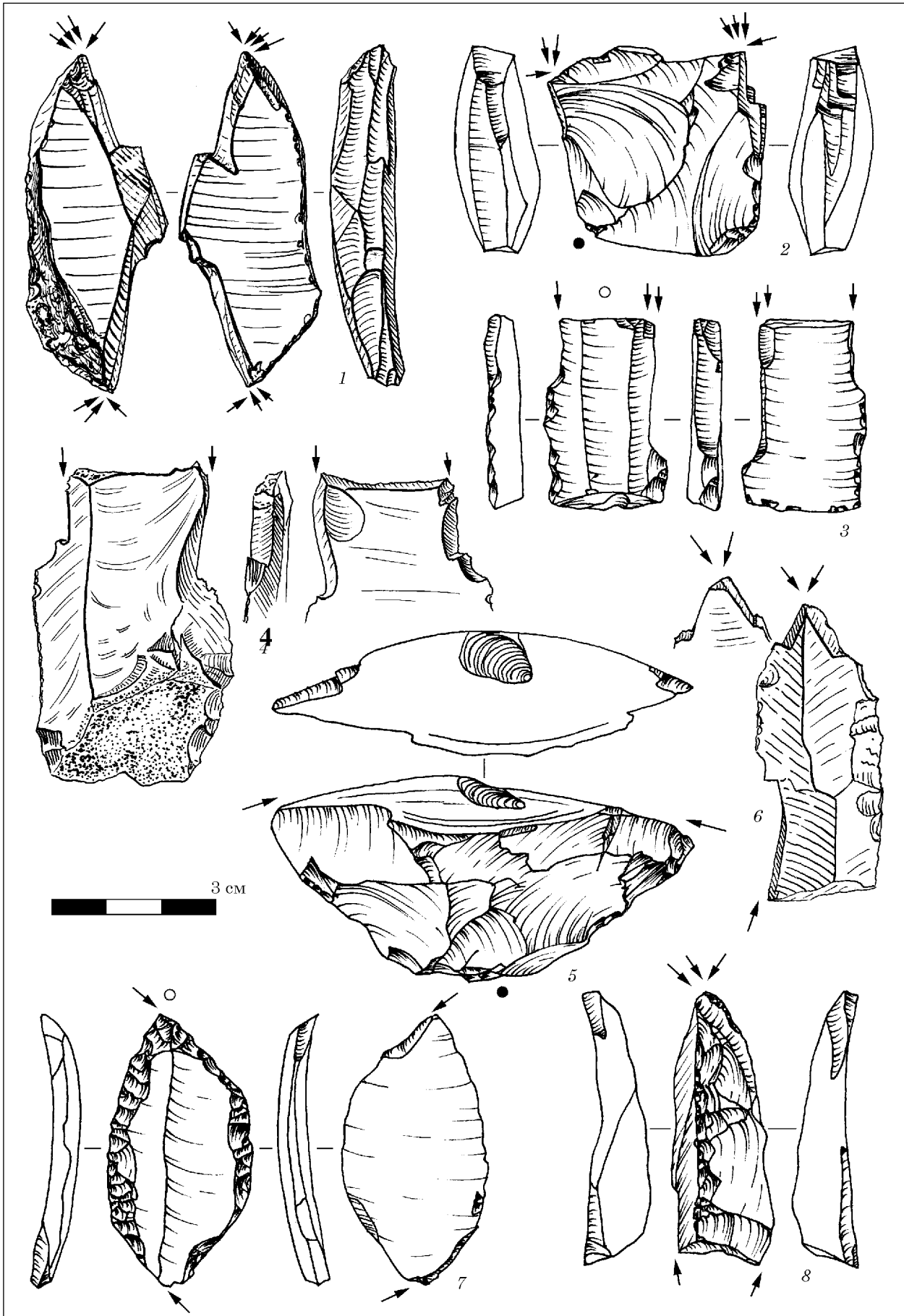

Рис. 6. Радомишль I: різці багатолезові (1, 4, 6 — за: Шовкопляс, 1964)

Таблиця 8. Радомишль І; вістря, конфігурація розміщення ретуші оформлення бойової частини

Тип вістря / конфігурація ретуші	Відщеп	Пластина	Р а з о м
Латеральне вістря			
Ретуш часткова	—	1	1
Білатеральні вістря			
Суцільна ретуш уздовж обох країв	8	27	35
1 край повністю, 2-й частково	1	9	10
1 край повністю, 2-й — оформлена лише бойова частина	3	5	8
Неперервна часткова ретуш двох країв	2	4	6
1 край частково, 2-й — оформлена лише бойова частина	2	4	6
3 двох країв ретушшю оформлена лише бойова частина	1	1	2
Р а з о м	17	51	68

Таблиця 9. Радомишль І; перфоратори одинарні

Перфоратори		Симетричні						Асиметричні						Кутові						Р а з о м	
		конв			пп			конв			пп			конв			пп				
		в	п	ф	в	п	ф	в	п	ф	в	п	ф	в	п	ф	в	п	ф		
Звичайні	б/пл	—	9	—	2	—	—	2	2	—	2	—	—	2	—	—	2	—	1	22	27
	пл	2	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	5	
Подовжені	б/пл	—	14	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16	22
	пл	—	4	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	
Р а з о м		2	27	1	2	—	—	4	4	—	2	—	—	3	—	—	3	—	1	49	
		30			2			8			2			3			4				
		32						10						7							

Примітка. Тут і в табл. 10, 11: в — відщеп; п — пластина; ф — фрагмент сколу; б/пл — без «плечика»; пл — «плече»; конв — конвергентний кут жала; пп — підпрямокутне жало.

більшу частину обох латералей, що симетрично сходяться до неретушованого кінчика жала на дистальному кінці заготовки (рис. 11, 7).

Перфоратори. До цього типу зараховано 51 (3,0 %) знаряддя з робочим кінцем (жалом), спеціально виділеним білатеральною ретушшю [Кононенко, 2014]. Подібні вироби могли використовувати для проколювання, свердління, розширення отворів. Основними заготовками для перфораторів були пластини (33 од.), рідше — відщепи (16 од.). Розміри переважної більшості цілих заготовок становлять: для відщепів 35—50 × 20—40 мм, для пластин 60—70 × 20—40 мм. Майже всі перфоратори мають дорсальну стрімку та напівстрімку лускату ретуш. На одному є вторинна обробка з вентральної сторони, на іншому робоча частина оформлена альтернативною протилежною ретушшю. Переважна більшість перфораторів сформована на дистальних кінцях заготовок (48 од.). 49 перфораторів мають одне жало, два — по два (подвійні).

Перфоратори одинарні (табл. 9) за певними ознаками диференційовані таким чином: за орієнтацією осі виробу відносно осі заготовки — на симетричні (32 од.; рис. 12, 5; 13, 1—3, 6, 8—10; 14, 1—11), асиметричні (10 од.; рис. 12, 1, 2, 7; 13, 4, 5,

7) і кутові (7 екз.; рис. 12, 3, 4, 6, 8); з а конфігурацією робочої частини (кут сходження жала) — на конвергентні (41 од.; рис. 12, 1, 4—7; 13; 14) і підпрямокутні (8 екз.; рис. 12, 2, 3, 8); за співвідношенням довжини й ширини основи жала — на звичайні (27 од.; рис. 12, 1—6, 8; 13, 1—3, 7, 9, 10) і видовжені (22 од.; рис. 12, 7; 13, 4—6, 8; 14); на 11 простежено формування жала за допомогою «плечика» (рис. 12, 3, 5—7; 13, 6, 8).

Подвійних перфораторів лише два. Обидва виготовлені на пластинах. В одного жала розміщені на протилежних кінцях — симетричне подовжене на проксимальному та звичайне на дистальному кінці заготовки (рис. 15, 2). Інший, який можна зарахувати до *perçoir double type de chaux* [Brézillon, 1977, p. 282], має два підпрямокутні жальця, оформлені на кутах дистального кінця пластини (рис. 15, 6).

Простежено кореляцію між окремими типами перфораторів і формою та розміром їх заготовок. Так, майже всі вироби з подовженими пропорціями робочої частини оформлені на пластинах, кутові одинарні перфоратори та вироби з підпрямокутними жалами — на відщепах. Виняток становить подвійний перфоратор шале, зроблений на пластині.

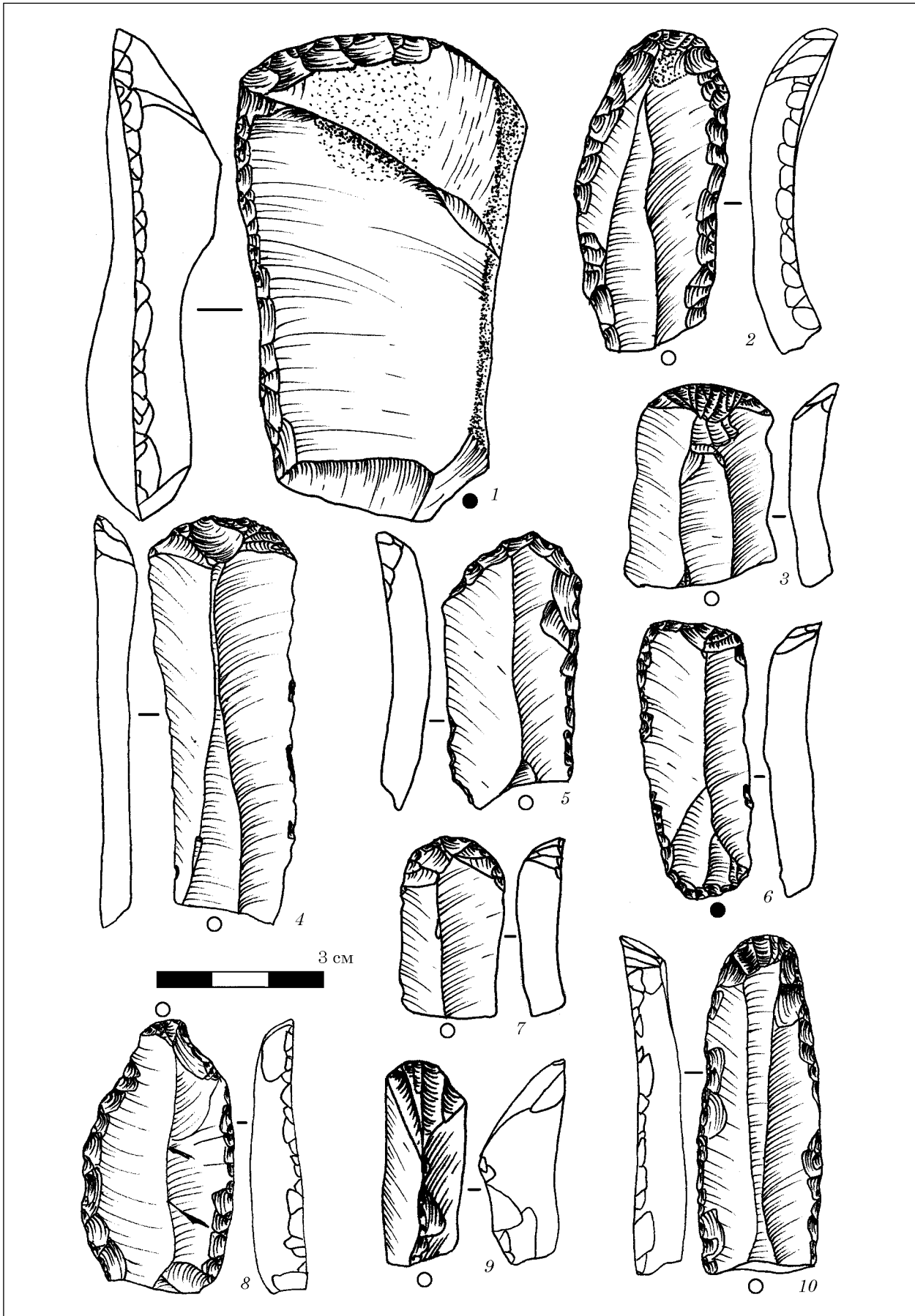

Рис. 7. Радомишль I: 1 — кутовий скребок; 2—7, 10 — кінцеві скребки; 8 — скребок *a museau*; 9 — скребок *caréné*

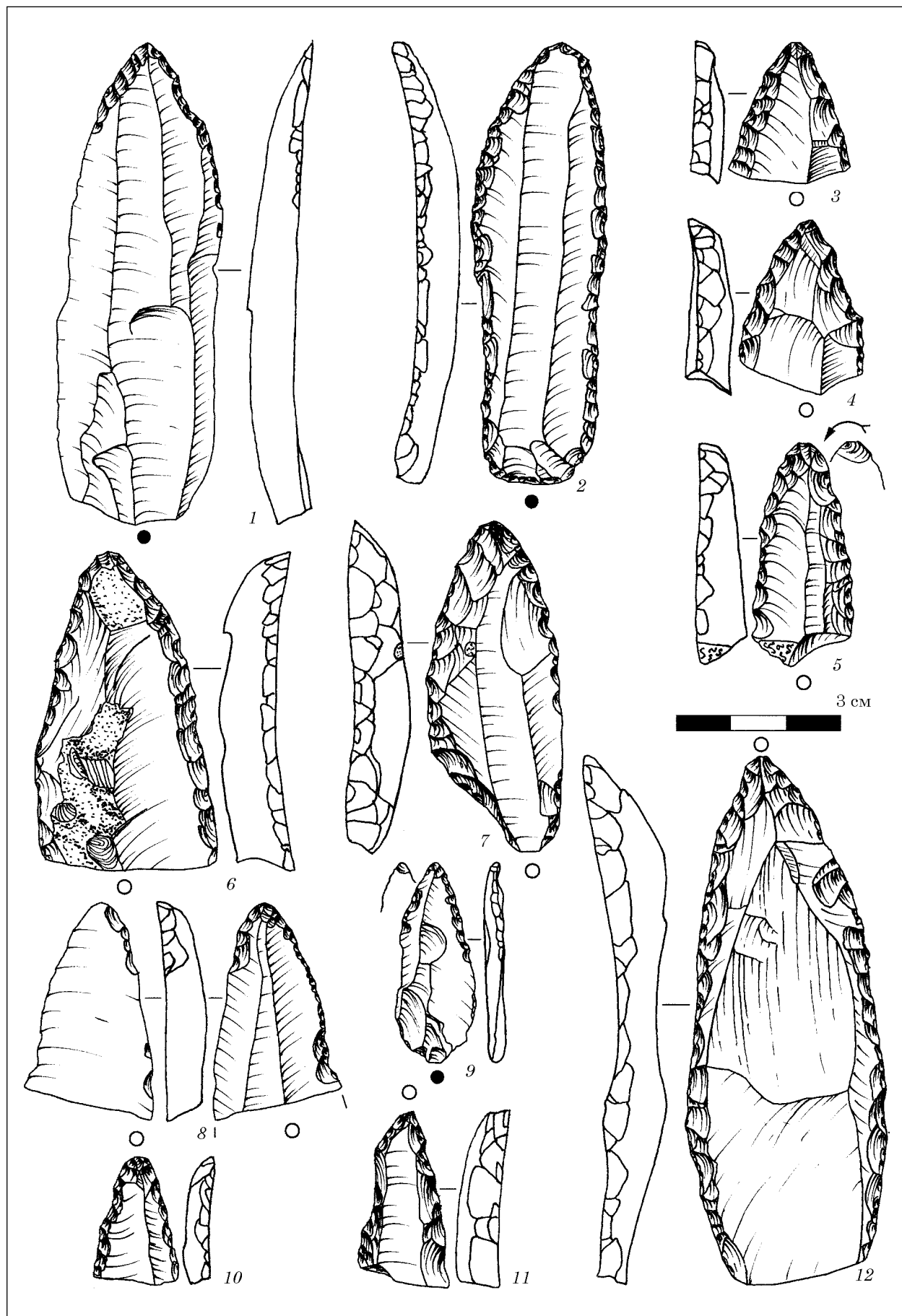

Рис. 8. Радомишль І: вістря білатеральні

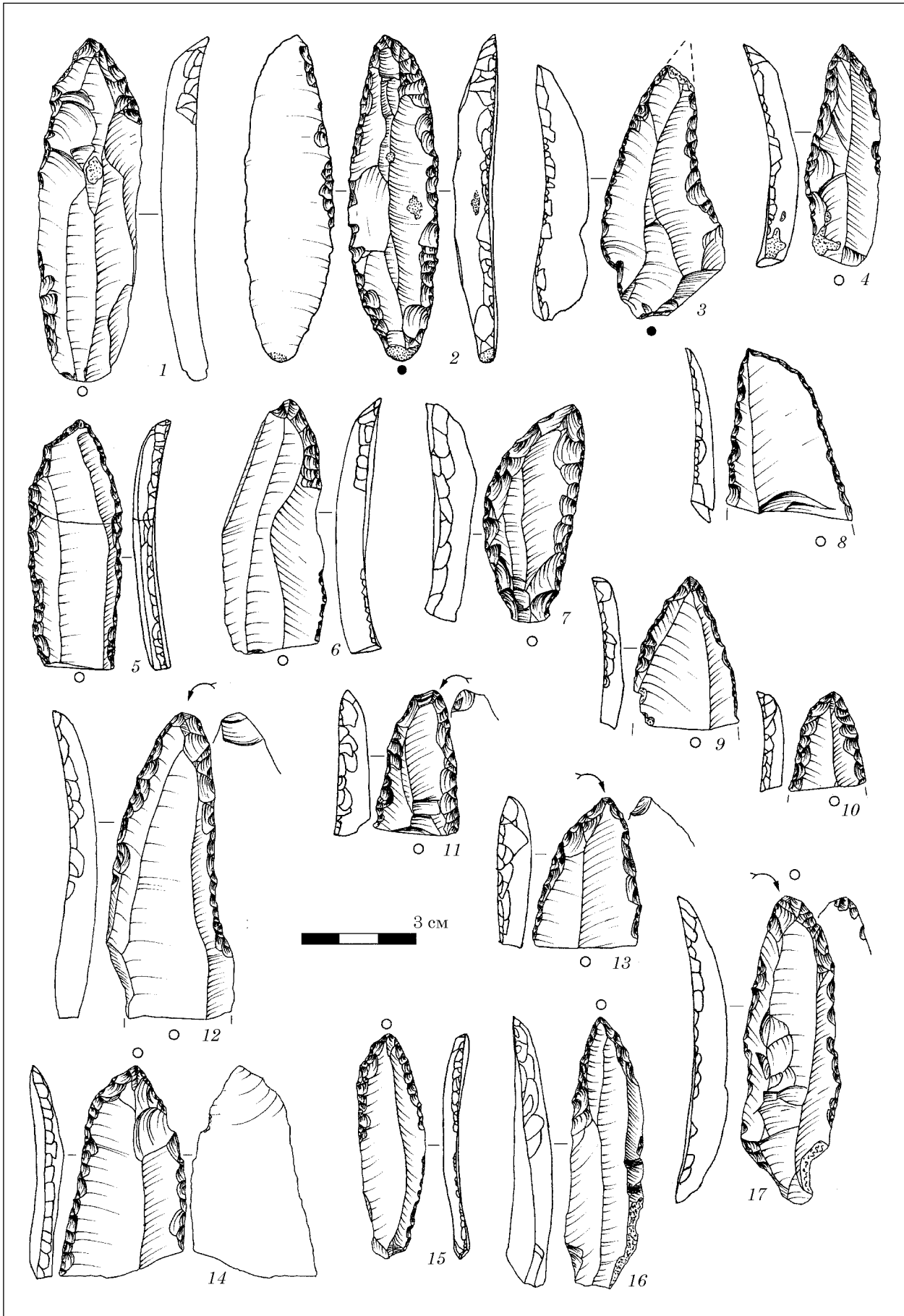

Рис. 9. Радомишль I: вістря білатеральні

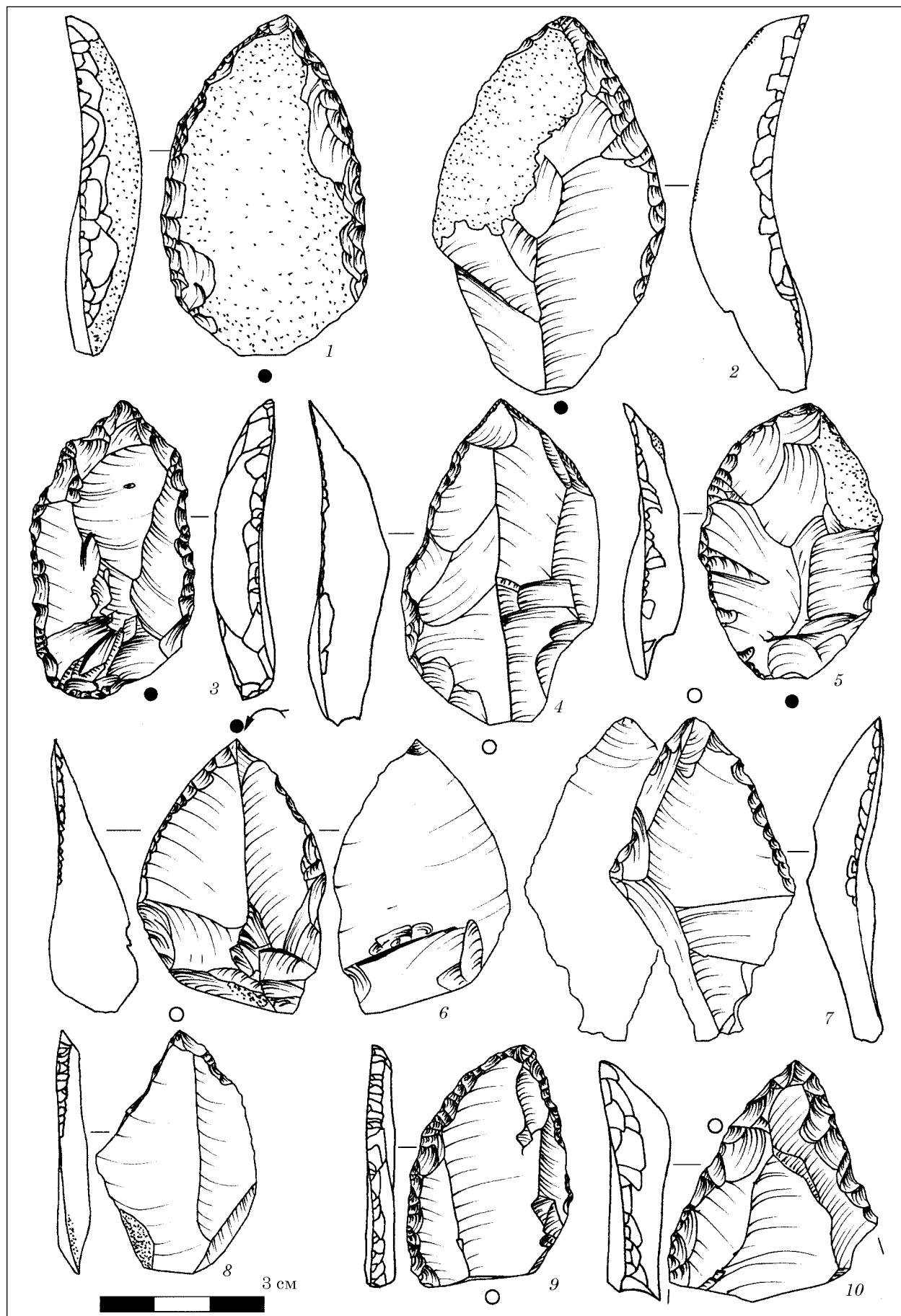

Рис. 10. Радомишль І: вістря білатеральні

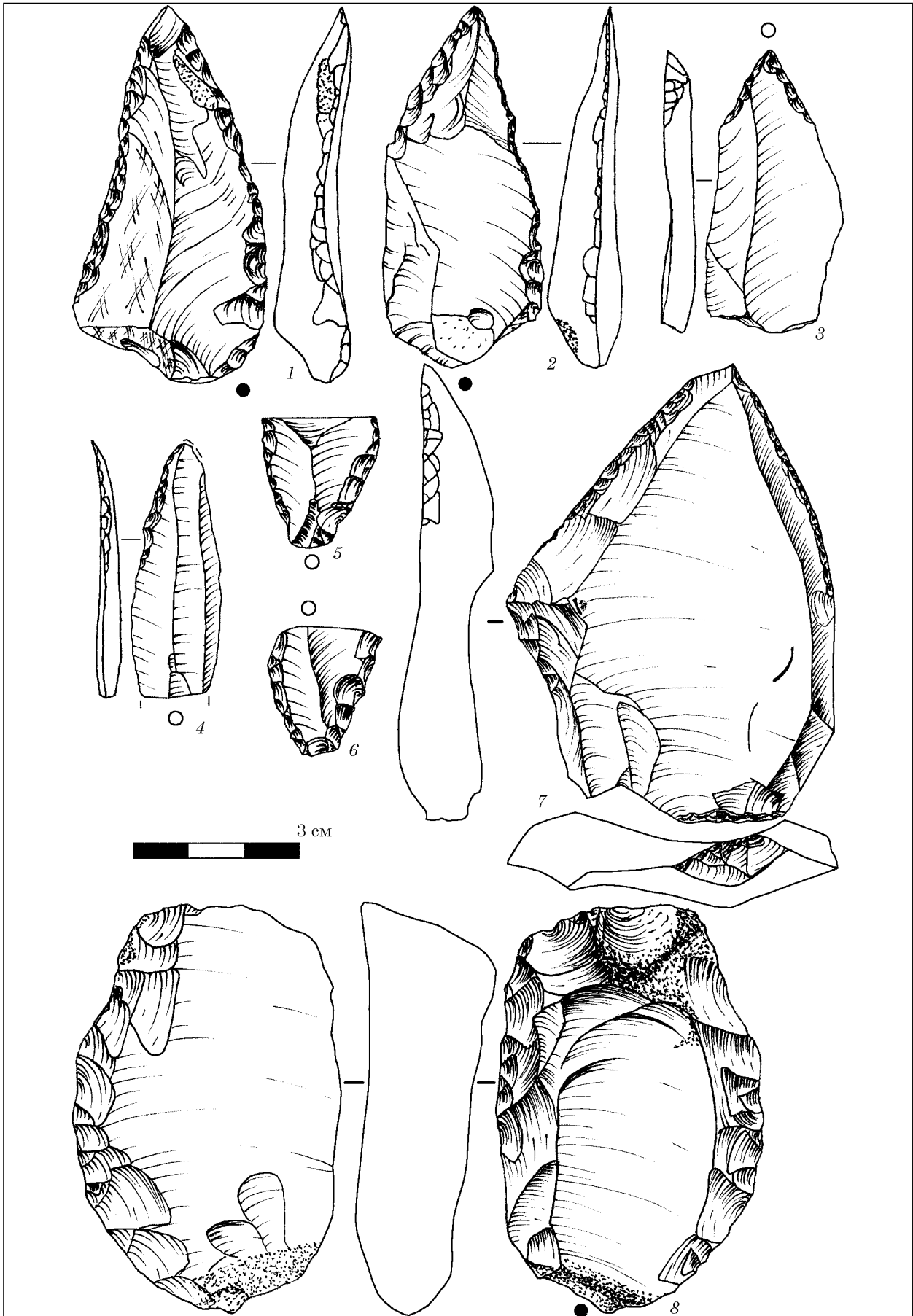

Рис. 11. Радомишль I: 1—3 — вістря білатеральні; 4 — вістря латеральне; 5, 6 — черешок вістря; 7 — гостроконечник; 8 — індивідуальне знаряддя

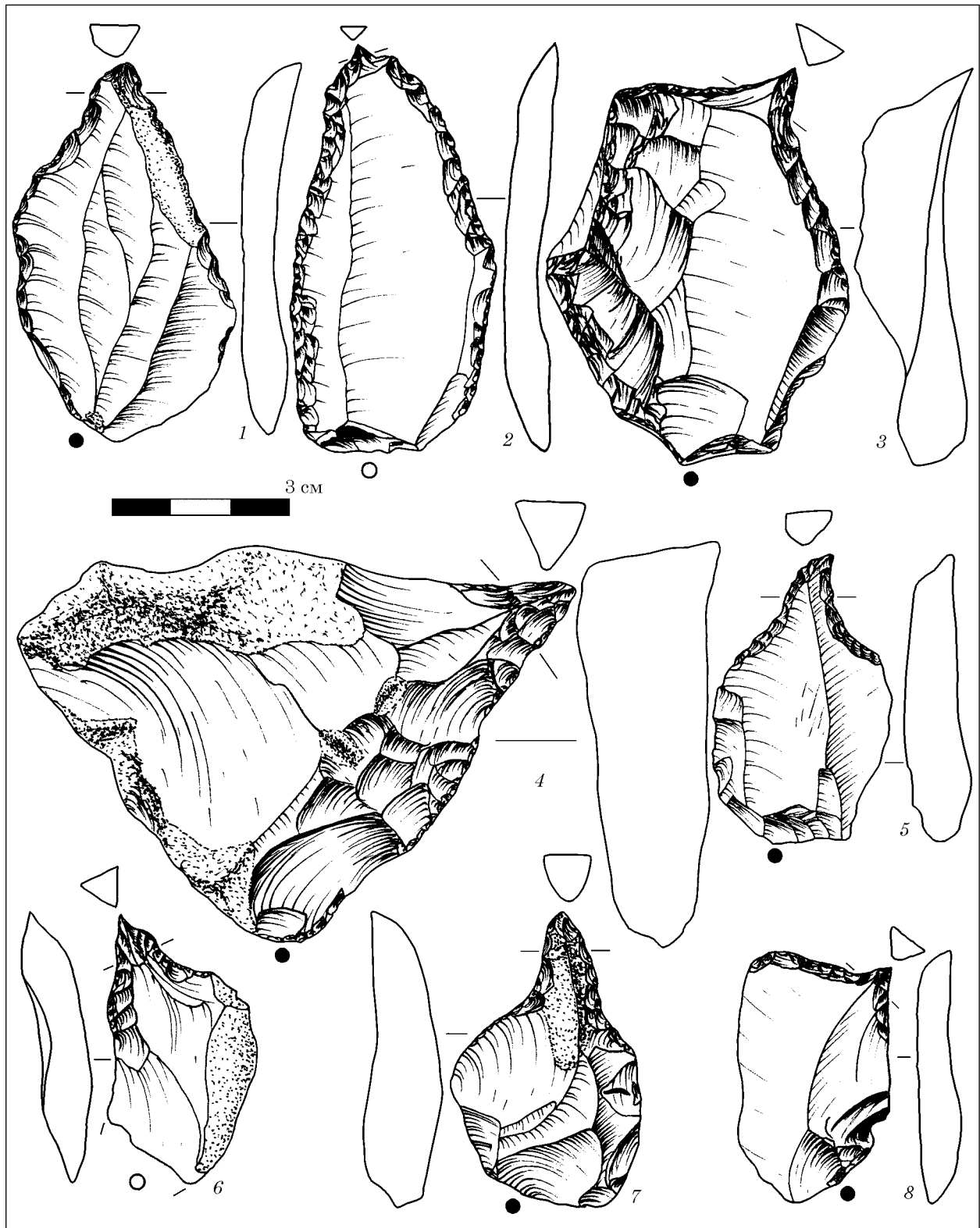

Рис. 12. Радомишль I: перфоратори

Зубчасті та виїмчасті знаряддя. Через незначну кількість таких виробів (90 од.) і неможливість інколи розділити розглянемо їх сукупно. Заготовкою для цих знарядь частіше були відщепи (47 од.), рідше — пластини (35 од.), решта (8 од.) виконана на фрагментах сколів. Одне знаряддя сформоване на плитці кременю

(табл. 10). Заготовки здебільшого товсті, грубі, часто фіксується масивний ударний горбик. Половина має сліди кірки.

Робочий край зазвичай розміщений уздовж довгої осі заготовки (53 од.), рідше — поперек (18 од.). Виїмка найчастіше формувалася серією глибоких дрібних фасеток (61 од.), рідше — окре-

Таблиця 10. Радомишль І; зубчасті та виїмчасті знаряддя

Характер робочої частини	Зубчасті			Виїмчасті			Зубчато-виїмчасті			Р а з о м
	в	п	ф	в	п	ф	в	п	ф	
Ретушовані виїмки	25	12	4	6	10	1	2	—	1	61
Клектонські виїмки	5	1	1	1	4	—	—	1	1	13
Скол з дрібною ретушшю	6	2	1	2	5	—	—	—	—	16
Р а з о м	56			29			5			90

Таблиця 11. Радомишль І; комбіновані знаряддя

Кількість робочих ділянок	Комбіновані знаряддя	в	п	ф	Р а з о м
	Різець + вістря	2	4	—	6
	Різець + перфоратор	—	5	—	5
	Скребок + перфоратор	1	2	1	4
	Різець + зубчато-виїмчасте	1	1	1	3
	Скребок + зубчато-виїмчасте	3	1	—	4
	Вістря + скребок	—	1	—	1
	Різець + пластина ретушована	—	2	—	2
3	Різець + різець + зубчато-виїмчасте	1	—	—	1
	Різець + скребок + зубчато-виїмчасте	1	—	—	1
	Різець + скребок + скребок	1	—	—	1
Р а з о м		24	32	3	59

мим сколом, так званою клектонською виїмкою (13 од.), іноді окремих скол доповнюється дрібною ретушшю (16 од.). За конфігурацією зубців і виїмок такі знаряддя можна поділити на: *зубчасті*, серед них є 49 виробів з серією суцільних виїмок, що утворюють зубці, та сім знарядь з кількома ділянками зубців на одній заготовці; *виїмчасті* — виготовлені за допомогою однієї окремої виїмки (19 од.) або серії окремих виїмок, що не утворюють зубців (10 екз.); *зубчато-виїмчасті* (5 од.), з-поміж яких на одній заготовці є і ділянки зубців, і окремі виїмки (рис. 16, 2—5).

Комбіновані знаряддя. Цей тип нараховує 59 виробів (3 %). Більшість сформована на пластинах і часто є продуктом реутилізації знарядь (табл. 11). Найчастіший тип комбінації: різець + скребок (рис. 15, 1, 3, 4). Інші комбінації: різець + вістря, різець + перфоратор (рис. 15, 5), скребок + перфоратор та ін. поодинокі. Складові комбінованих знарядь — різці, скребки, перфоратори та ін., мають характеристики, аналогічні описаним.

Пластина ретушовані. Вони (375 од., 20 %) за локалізацією ретуші поділяються на: латеральні, білатеральні, латерально-кінцеві, кін-

Таблиця 12. Радомишль І; пластина ретушовані (локалізація ретуші)

Локалізація ретуші	ц	пч	мч	дч	Р а з о м
Латеральна	36	43	51	24	154
Білатеральна	37	54	77	29	197
Латерально-кінцева	5	—	3	2	10
Кінцева	5	—	1	2	8
Білатерально-кінцева	3	—	—	2	5
По всьому периметру	1	—	—	—	1
Р а з о м	87	97	132	59	375

Примітка: ц — цілі заготовки, пч — проксимальна частина, мч — медіальна частина, дч — дистальна частина.

Таблиця 13. Радомишль І; скребла

Скребла	Відщеп	Пластина	Р а з о м	Рис.
Поперечні	8	—	8	17, 4
Поздовжні	6	1	7	17, 1, 2
Кутові	7	—	7	17, 3, 5
Подвійні	2	—	2	—
Замкнуто ретушовані	2	—	2	17, 6
Р а з о м	25	1	26	—

цеві (поперечні, тронковані), білатерально кінцеві (ретуш займає 3/4 периметра заготовки), ретушовані по всьому периметру. Виходячи із співвідношення цих типів (табл. 12), виробів з одним чи обома ретушованими краями заготовки приблизно однаково. Переважно обробляли дорсальну сторону заготовки. Ретуш здебільшого напівстрімка ступінчаста луската або крайова перлинна. Є приклади стрімкої та пласкої ретуші. Найчастіше на одній заготовці поєднуються різні типи ретуші.

Скребла. Серія скребел (табл. 13) нараховує 26 од. (1,6 %). Основною заготовкою був відщеп. Розміри: довжина 4—6 см, ширина 3—7 см. Переважно округлий робочий край сформований дорсальною, здебільшого напівстрімкою, лускатою ретушшю.

Pièce esquillée. До цієї категорії віднесено одне невелике знаряддя (44 × 29 × 9 мм) на ретушованій пластині з тронкованими кінцями та великими глибокими фасетками з вентраль-

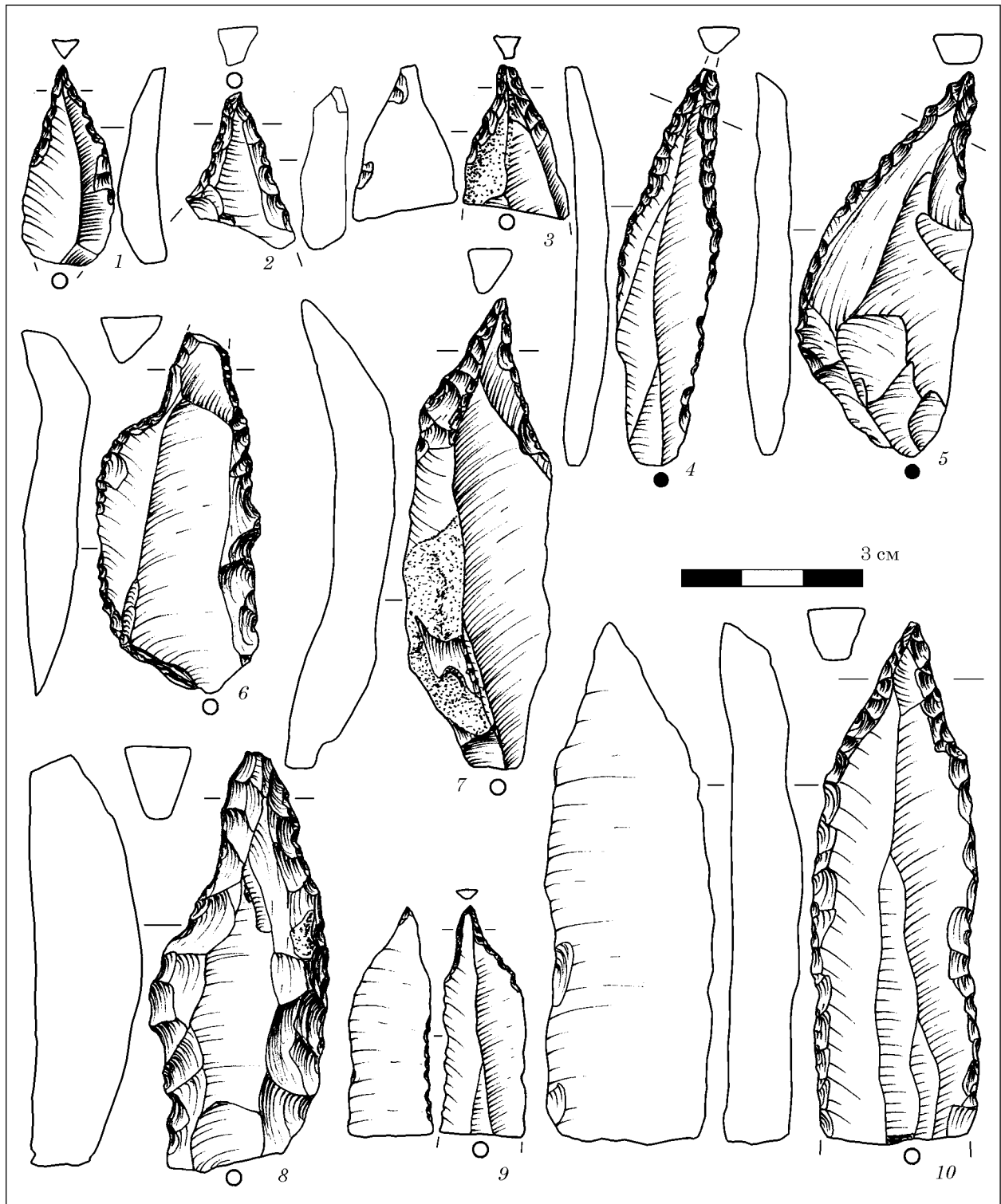

Рис. 13. Радомишль I: перфоратори

ного боку на проксимальному та дистальному кінцях (рис. 16, 1). Нанесення плоских сколів із спеціально підготованих крутим ретушуванням площадок зближує цей виріб з ножами костенківського типу.

Рубальні знаряддя. До цієї групи віднесено чотири вироби. Один — масивний великий відщеп неправильних обрисів з характерними глибокими раковистими негативами сколів і

заломаними на обох поверхнях окремих ділянок країв і дистального кінця. Інші три, зроблені на дещо менших відщепах, мають правильні підовальні обриси. Лезо одного з них з дорсальної сторони сформовано плоскою підтескою опуклого дистального кінця заготовки, а з вентральної — двома зустрічними плоскими сколами транше. Леза ще двох знарядь на дистальних кінцях заготовок вкриті напівкрутою

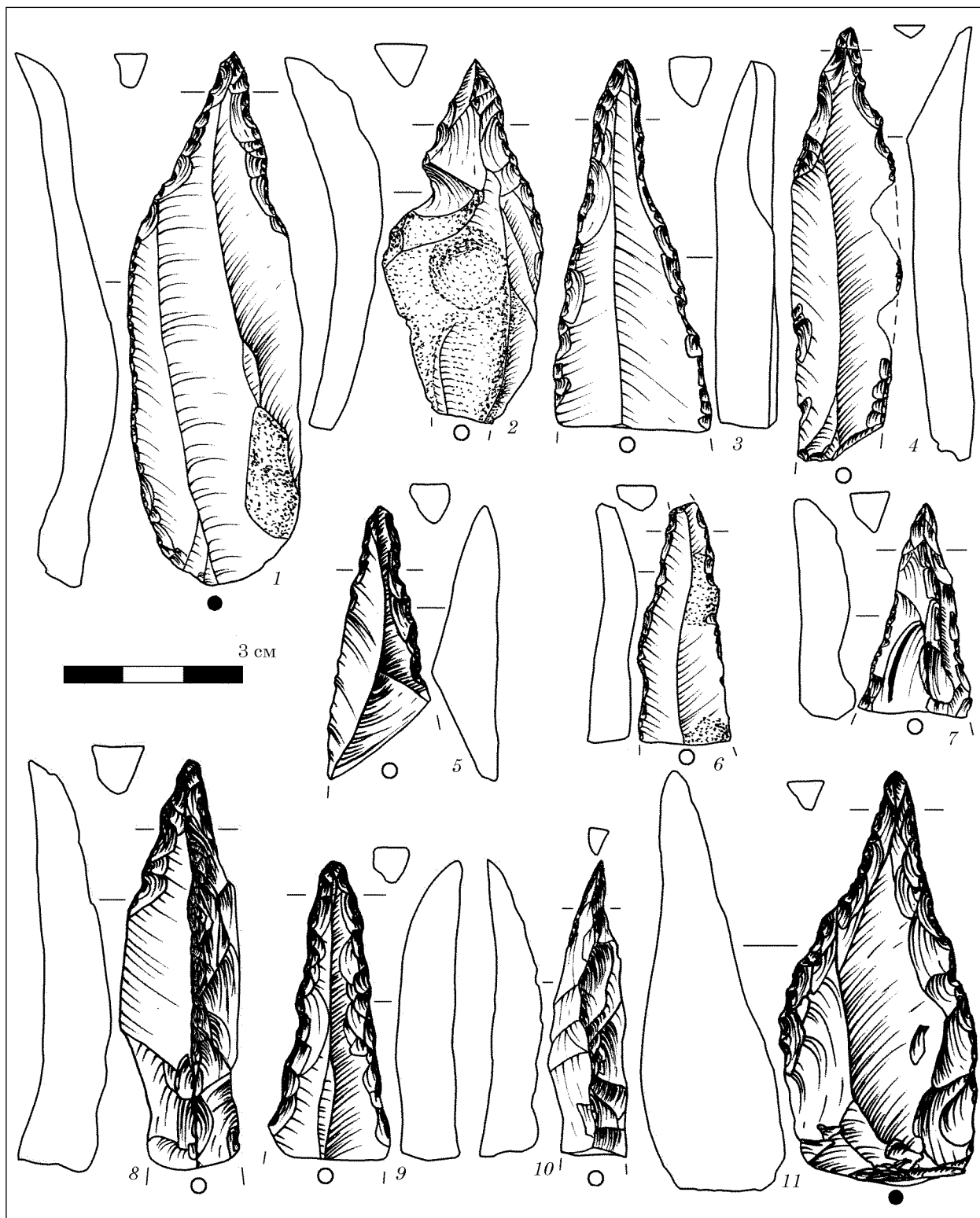

Рис. 14. Радомишль I: перфоратори

дорсальною ретушшю, мають плоскі сколи використання та заломі на вентральній поверхні. Окремі ділянки їхніх країв підправлені нерегулярним дорсальним ретушуванням.

Індивідуальні вироби. До таких віднесено два знаряддя з вторинною обробкою, оформлені на великих цілих відщепках. На одному поєднуються різні типи вторинної обробки.

Формально знаряддя подібне до комбінованих. Проте використання незвичної масивної заготовки та невиразність самої обробки, що могла виникнути внаслідок спрацювання, змушує розглядати його окремо. Виріб має ділянку із зубчастою ретушшю, виділене жало перфоратора та скреблоподібний край, ретушований поперемінно дорсальними та вентральними

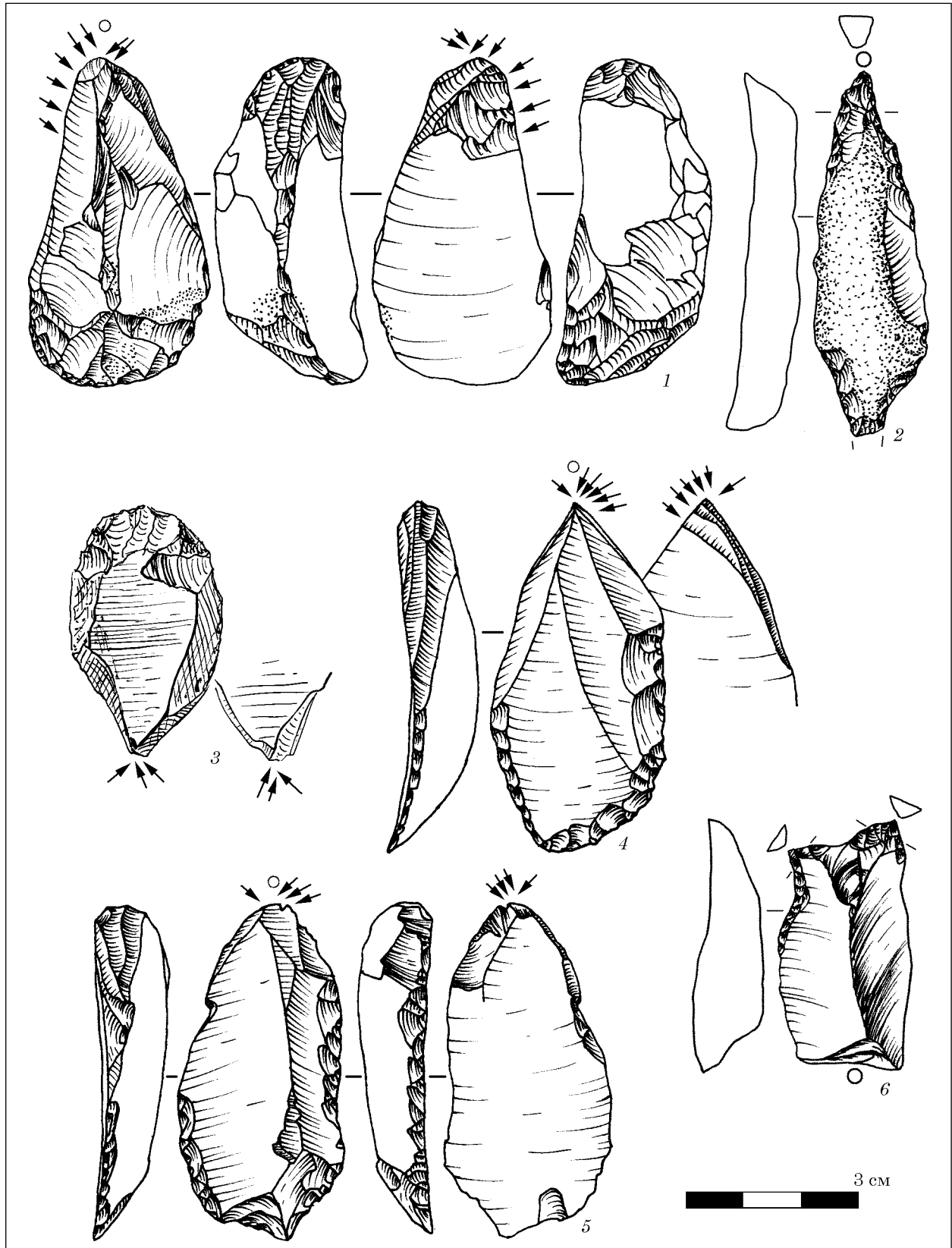

Рис. 15. Радомишль І: 1, 3—5 — комбіновані знаряддя; 2, 6 — перфоратори подвійні (3 — за: Шовкопляс, 1964)

сколами. Оброблені ділянки розміщені по периметру заготовки. Тип ретуші варіює від зубчастості до плоскої.

Інше знаряддя виготовлено на масивному овальному відщепі. Одна його латераль оброб-

лена частковою скреблоподібною дорсальною ретушю, інша — двосторнім регулярним фасетуванням, яким сформовано потоншений хвилястий край заготовки. Дистальна частина, оброблена грубою обрубальною дорсальною

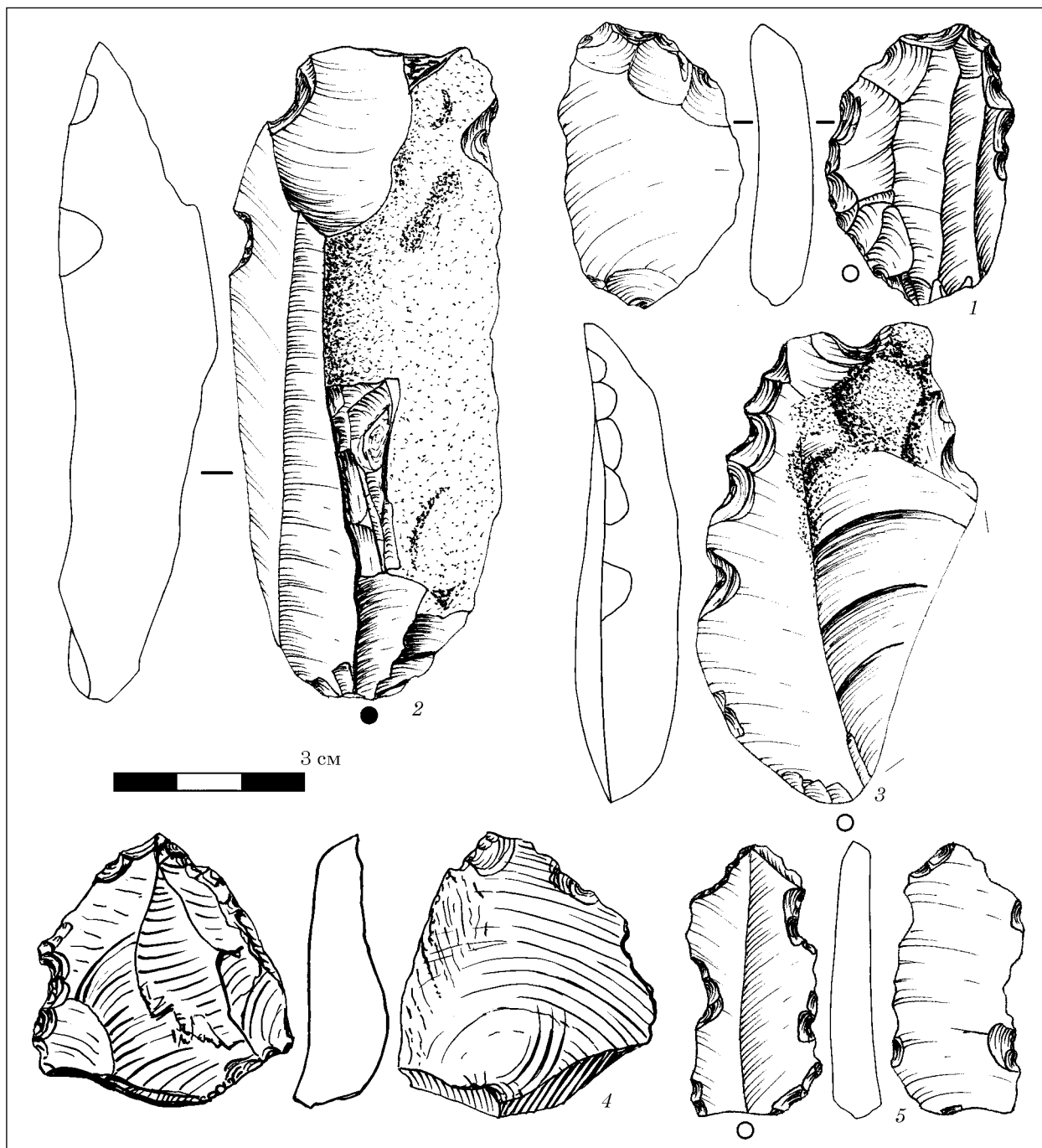

Рис. 16. Радомишль I: 1 — *pièce esquillée*; 2—5 — зубчасті та виїмчасті знаряддя (4 — за: Шовкопляс, 1964)

ретушню, нагадує атиповий кінцевий скребок. (рис. 11, 8).

Ретушовані відщепи та ретушовані фрагменти сколів. Маємо 142 ретушовані відщепи (8 %; табл. 14). У обробці переважає дорсальне ретушування (108 од.). Ретуш — від стрімкої, напівстрімкої ступінчастої до плоскої лускатої та перлинної крайової. Майже половина відщепів мають залишки кірки.

Ретушовані фрагменти сколів представлені 53 од. Переважає латеральна дорсальна напівстрімка ретуш.

Підсумок. Аналіз колекції крем'яних знахідок із Радомишля I уможливило такі висновки щодо її

техніко-типологічного характеру та акцентувати увагу на особливостях, що визначають своєрідність пам'ятки. Простежується весь ланцюг розщеплення — від жовен до завершених (і реутилізованих) знарядь. У техніці розколювання переважає паралельна поздовжня. Використовувався і твердий, і м'який відбійник, про що свідчить 25 % заготовок з «губкою». Провідною заготовкою для знарядь була пластина. Середні розміри заготовок для відщепів 4—5 × 3—4 см, для пластин 5—6 × 2—3 см. Майже всі заготовки-пластини мають «стандартну» ширину в 2—3 см.

Вторинну обробку зафіксовано на 15 % виробів. Серед знарядь домінують різці, зокре-

Таблиця 14. Радомишль І; відщепи з ретушшю

Локалізація ретуші	Цілі заготовки	Фрагменти	Разом
Латеральна	54	14	68
Кінцева	19	5	24
Білатеральна	13	13	26
Латерально-кінцева	10	1	11
Білатерально-кінцева	5	4	9
По всьому периметру	4	—	4
Разом	105	37	142

ма двограних типів. Скребоків мало, вони в десять разів поступаються різцям. Майже всі вістря однотипні — конвергентні білатеральні дорсально ретушовані. Показова також цілковита відсутність на них будь-якої вентральної підправки. Привертає увагу виразна серія перфораторів (рис. 17).

КУЛЬТУРНО-ХРОНОЛОГІЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КРЕМ'ЯНИХ ВИРОБІВ

Від початку дослідження Радомишля І крем'яні вироби неодноразово використовували як ключовий аргумент для культурно-хронологічної інтерпретації пам'ятки. За визначенням І.Г. Шовкопляса, колекція цих виробів із Радомишля І відображає процес переходу від середнього до верхнього палеоліту, що засвідчує співіснування в ній верхньопалеолітичних знарядь оріньякських типів і незначної кількості мустьєрських дископодібних нуклеусів, підтрикутних пластин і відщепів, гостроконечників і скребел [Шовкопляс, 1964, с. 99; 1965а, с. 111—114]. Через це він включив Радомишль І до кола найраніших поселень верхнього палеоліту Східної Європи [Шовкопляс, 1964, с. 99] і відніс до місцевого середньодніпровського варіанту «оріньяко-солютрейської» групи пам'яток цього часу (Радомишль, Пушкарі І, Ключи, Бердиж, Новгород-Сіверський, Погон). З-поміж них стоянка Радомишль І визначена як найраніша й така, що відбиває один з етапів переходу від мустьє до верхньопалеолітичної оріньякської культури [Шовкопляс, 1969, с. 34, 36; Гладилін, Шовкопляс, 1972; Шевченко, Шовкопляс, 1982, с. 9—10].

Услід за І.Г. Шовкоплясом на наявності в оріньякській індустрії Радомишля поодинокі мустьєрських форм наголошували й інші дослідники [Борисковский, 1963, с. 120; Гладких, 1973, с. 20; Рогачов, Аникович, 1984, с. 176; Станко, Гладких, 1997, с. 57; Cohen, Stepanchuk, 1999, р. 286]. Лише Г.П. Григор'єв ставив під сумнів такий ранній вік пам'ятки [Григорьев, 1968, С. 51]. Схожу думку висловила і О. Соффер [Soffer, 1985, р. 96—97].

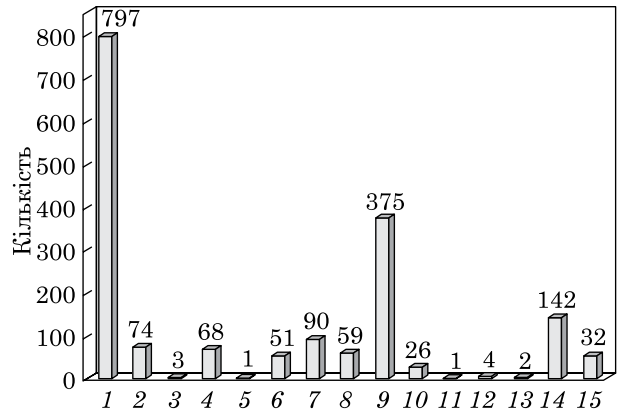

Рис. 17. Радомишль І, співвідношення виробів зі вторинної обробкою: 1 — різці; 2 — скребки; 3 — струги (рабо); 4 — вістря; 5 — гостроконечники; 6 — перфоратори; 7 — знаряддя зубчато-виімчасті; 8 — комбіновані знаряддя; 9 — пластини ретушовані; 10 — скребла; 11 — рієсе esquillée; 12 — рубальні знаряддя; 13 — індивідуальні знаряддя; 14 — відщепи ретушовані; 15 — фрагменти сколів ретушовані

М.В. Аникович, який переглянув частину матеріалів сукупної колекції пунктів Радомишль І—ІV, відніс їх до середньої пори верхнього палеоліту та включив до кола пам'яток так зв. оріньякоїдного шляху розвитку [Аникович, 1991, с. 23—24, 35]. На його думку, вони та перший шар стоянки Жорнів [Аникович, 1998, с. 45—46] становлять окрему радомишльську археологічну культуру, яка відноситься до оріньякоїдного технокомплексу Дніпро-Донецької історико-культурної області [Аникович, 2001, с. 11]. Ознакою цього технокомплексу він вважає «єдинство техніки скола (получение высоких пластин, избыточная краевая ретушь), приводящая к определенной близости орудийных форм» [Аникович, Анисюткин, Вишняцкий, 2007, с. 130].

В.Ю. Коен і В.М. Степанчук наголошували на «дуже незвичайній оріньякській традиції Радомишля» та включали її разом з матеріалами Жорнова до групи з умовною назвою «пластинчастий оріньяк» [Cohen, Stepanchuk, 1999, р. 286; Коен, Степанчук, 2001, с. 96]. Проте В.І. Усик зауважив відсутність на пам'ятці типово оріньякських форм і наявність звичних палеолітичних пластин різних розмірів, а також звичних пізньопалеолітичних знарядь на пластинах і відщепях (скребачок, різців, вістрів і проколок) [Усик, 2002, с. 16]. Висновки В.Ю. Коена та В.М. Степанчука піддав розгорнутій аргументованій критиці Ю.Е. Демиденко [Демиденко, 2004, с. 177—185]. У пізніших працях В.М. Степанчук (із співавторами) відніс Радомишль до пам'яток «невизначеного верхнього палеоліту» часу 32—28 тис. р. т. [Stepanchuk et al., 2009, р. 67, fig. 4.3; Степанчук, Сапожников, 2010, с. 84—85, рис. 4, 2]. Проаналізувавши колекцію всіх Радомишльських пунктів, Ю.Е. Де-

миденко відніс їх до епіоріньякської індустрії та відповідно датував їх 22—20 тис. р. т. [Демиденко, 2004, с. 174, 186].

Отже, нині є кілька основних культурно-хронологічних інтерпретацій пам'ятки: 1) її перехідний «симбіотичний» характер; 2) «оріньякоїдність»; 3) належність до оріньяка та 4) епіоріньяка. Розглянемо їх детальніше з боку відповідності матеріалів кожному визначенню.

ПЕРЕХІДНИЙ «СИМБІОТИЧНИЙ» ХАРАКТЕР ПАМ'ЯТКИ

Висновок про перехідний характер ґрунтувався на знахідках виробів мустьєрських форм — дископодібні нуклеуси, гостроконечники та скребла [Шовкопляс, 1964, с. 99]. Ю.Е. Демиденко та В.І. Усик, проаналізувавши «дископодібні нуклеуси» та підкріпивши висновки даними ремонту, з'ясували, що «диски» із Радомишля є пренуклеусами, що «морфологічно пов'язані з серією клиновидних ядрищ стоянки ..., а техніка первинного раскальвания позднепалеолитическая представляется единообразной параллельной, в объемной и торцевой модификациях нуклеусов» [Демиденко, 1987; див. також: Усик, 2001; 2002, с. 16].

Через відсутність у Радомишлі I середньопалеолітичної техніки розколювання вказані автори поставили під сумнів середньопалеолітичні генетичні витоки його індустрії. Наш аналіз знярядь додає до цього висновку нові аргументи. Так, заготовкам вістер пам'ятки не притаманні характерні ознаки середнього палеоліту — сліди зняття з радіальних нуклеусів, фасетованість площадок, яскраво виражена асиметричність. Натомість за огранкою вони переважно повздовжні (70 %), площадки переважно гладенькі або точкові (72 %) і лише одна фасетована, часто (35 %) трапляється «губка».

І.Г. Шовкопляс не навів чітких даних про кількість і характеристики знярядь, віднесених ним до середньопалеолітичних типів. Про них можна судити лише за рисунками знахідок, опублікованими як вироби мустьєрського часу [Шовкопляс, 1964, табл. III; IV]. Шість поданих на них знярядь дослідник вважав гостроконечниками [Шовкопляс, 1964, табл. III, 1—5, 9]. З них лише одне асиметричне, з конвергентною огранкою та первинною площадкою (кірка), оформлене білатеральною напівстрімкою ретушшю, дійсно подібне до середньопалеолітичних зразків (рис. 11, 1). Серед решти одне, сформоване на масивному відщепі з ортогональною огранкою та гладенькою площадкою, віднесено нами до перфораторів (рис. 12, 4); друге — на первинному відщепі з гладенькою площадкою, симетричне, оформлене білатеральною напівстрімкою ретушшю — до конвергентних вістер (рис. 10, 1); третє — до конвер-

гентних скребел (рис. 18, 5); четверте (рис. 16, 4), асиметричне, виготовлене на відщепі з поздовжньою огранкою та гладенькою площадкою з «губкою», — до зубчастих; п'яте [Шовкопляс, 1964, табл. III, 1] — не ідентифіковане.

Із скребел лише одне виготовлено на відщепі з фасетованою площадкою (рис. 18, 1). Тут слід зазначити, що скребла типові для тривалого часу — від середнього палеоліту до епохи бронзи. Зокрема, виразні серії їх виявлено на східноєвропейських верхньопалеолітичних пам'ятках різних технологічних традицій: граветської [Залізняк та ін., 2013, с. 151, 163; Ветров, 2015, с. 11], східнограветської [Амиханов, 2000, с. 173], оріньякського технокомплексу [Жетрару, Григорьева, Коваленко, 2007, с. 79]. Отже, техніко-технологічний і типологічний аналіз крем'яного матеріалу не надає підстав розглядати комплекс Радомишля I як перехідний від середнього до верхнього палеоліту.

ОРИНЬЯК І «ОРИНЬЯКОЇДНІСТЬ»

Оріньякську належність індустрії Радомишля І.Г. Шовкопляс, а пізніше М.В. Анікович і дослідники, що доєдналися до їхніх поглядів, аргументують наявністю таких виробів: а) масивних пластин з ретушшю по всьому периметру; б) кінцевих скребків на таких пластинах, в) укорочених високих скребків; г) багатофасеткових різців [Шовкопляс, 1964, с. 99; Рогачев, Анікович, 1984, с. 176].

За визначенням П.-І. Демарса, оріньякська пластина, «широка й товста, оброблена по одному або обох краях лускатою, прямою напівстрімкою глибокою добре вираженою ретушшю (оріньякська ретуш») [Demars, Laurent, 1989, р. 78]. Варіацією їх є пластини з перехватом (*lame a étranglement*) [Sonneville-Bordes, Perrot, 1956, р. 552]. Часто кінець оріньякських пластин має вигляд скребка або вістря. На думку П.-І. Демарса, оріньякську від просто ретушованої пластини відрізняє значна товщина та широка суцільна ретуш. Оскільки ці ознаки суб'єктивні, досить складно чітко відрізнити оріньякську пластину від ретушованої, через що різні дослідники по-своєму розмежовують їх [Demars, Laurent, 1989, р. 78]. У добірці з Радомишля I виділено лише дві пластини з так зв. оріньякською ретушшю (ретушовані одна латерально, інша білатерально). Ще на двох пластинах з такою ретушшю виготовлено двогранний різець і виїмчасте зняряддя.

Кінцевих скребків на ретушованих пластинах 20. З них шість виготовлені на заготовках, які можна назвати масивними. Товщина їх понад 10 мм, ширина більша або дорівнює 24 мм. Але жодна із цих пластин не оформлена оріньякською ретушшю.

Зняряддя кареноїдних типів представлені поодинокими скребками та різцями. Один

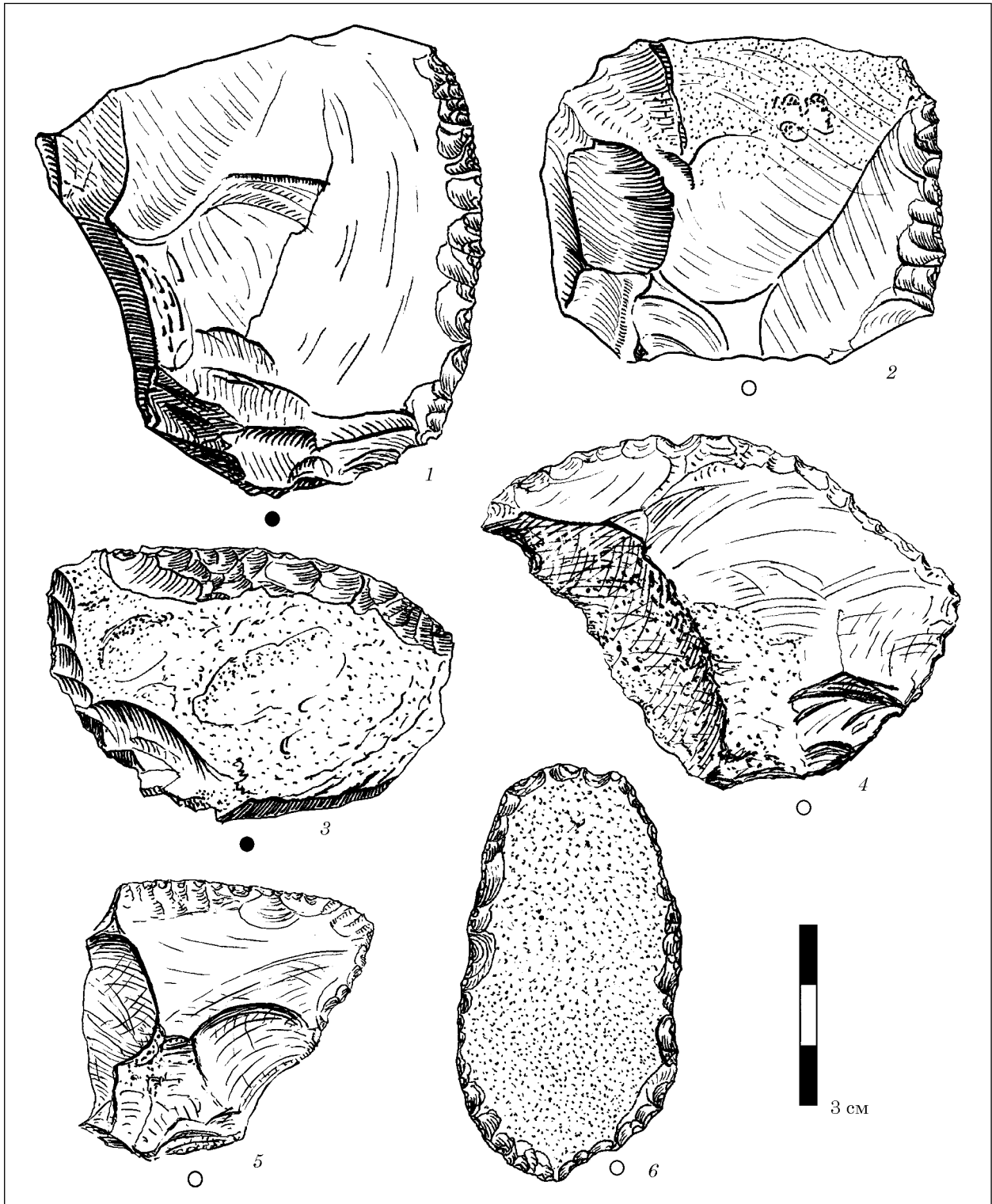

Рис. 18. Радомишль І: скребла (за: Шовкопляс, 1964)

порівняно дрібний кареноїдний скребок вузький, виготовлений на сколі із слідами кірки (рис. 7, 9). Схоже, саме його та, можливо, подібні знаряддя з сусідніх пунктів М.В. Анікович визначив як оріньякоїдні «вкорочені високі скребки». Крім цього знаряддя, в колекції є ще три кареноїдні вироби — два різці та одне комбіноване знаряддя (різець-скребок), що становить менше 0,4 % від кількості різців (рис. 4,

3; 15, 1). За визначенням П.-І. Демарса, на кареноїдність різців указує поєднання таких ознак: двогранність, багатофасетковість, підциліндричне розміщення негативів різцевих сколів *lamellaire* відносно негатива-площинки [Demars, Laurent, 1989, p. 52]. Проте на пострадянському просторі за ознаку «оріньякоїдності» пам'яток часто сприймають наявність просто «двогранних багатофасеткових» різців. Попри

те, що цей термін не тотожний «кареноїдності» (дет. див.: [Демиденко, 2004, с. 173]), наголосимо на його неоднозначності. Так, одні дослідники розуміють багатofасетковість як сліди зняття понад одного [Васильев и др., 2007, с. 182], інші — понад три [Демиденко, 2004, с. 173] різцевих сколів. До того ж дослідники зазвичай не відділяють випадки підправки однофасеткової грані різця новими сколами від спеціального формування її багатогранної поверхні.

Таким чином, наявність чотирьох пластин з імовірною оріньякською ретушшю, чотирьох кареноїдних форм і атипової пласкої скребачки *a museau* (рис. 7; 8) серед 1746 крем'яних знарядь Радомишля I унеможливають віднесення його індустрії до власне оріньяка. Встановлювати ж її «оріньякоїдність» немає сенсу через нечіткий і суб'єктивний характер її єдиного параметра, що вимагає визначити ступінь оріньякської ретуші та масивності заготовки (критику див.: [Демиденко 2004, с. 170—171; 2009, с. 159—161; Степанчук, 2011, с. 50]).

ЕПІОРІНЬЯК

З 1980-х рр. цим терміном об'єднують європейські пам'ятки 22—18 / 17 тис. р. т., в інвентарі яких трапляються серії окремих типів оріньякських знарядь: кареноїдні скребки та / або різці (іноді атипові). Листкоподібні вістря та пластини з притупленим краєм поодинокі або відсутні (дет. див.: [Демиденко, 2003, с. 155—156, 164; 2004, с. 161]). Водночас сам набір цих типів бідний порівняно з оріньякськими комплексами, в яких наявні пластини з оріньякською ретушшю та з перехватом, різці бюске, кареноїдні різці та скребки, скребки а мюзю, пластинки дюфур та ін. Як бачимо, віднесення Ю.Е. Демиденком Радомишля I до «епіоріньяка з кареноїдними різцями» підтверджується лише трьома знахідками відповідних знарядь. Такій інтерпретації не перечить радіовуглецеві дати стоянки: ОхА-697 19000 ± 300 за зубом мамонта; Кі-6210 19600 ± 350 за кістковим вугіллям [Кононенко, 2011, с. 327—328].

Хоча формально характер індустрії Радомишля I відповідає опису епіоріньяка, така атрибуція навряд чи плідна. Як писав Ю.Е. Демиденко, попри певну подібність епіоріньякські пам'ятки різних регіонів можуть бути неспоріднені між собою та генетично непов'язані з власне оріньяком, від якого їх віддаляє лагуна у 5—7 тис. р. [Демиденко, 2003, с. 155—156]. Тож така атрибуція не сприяє встановленню місця Радомишля I в колі верхньопалеолітичних пам'яток, адже «принаймні частина епіоріньякських комплексів, можливо, відбиває фаціальну варіабельність пізнього гравету, солотре, епігравету та раннього мадлену» [Демиденко, 2004, с. 161].

Таким чином, відсутність підстав для віднесення Радомишля I до перехідних «сим-

біотичних», оріньякських пам'яток, а також сталого змісту в термінах «оріньякоїдність» і «епіоріньяк» залишає питання про культурно-хронологічну інтерпретацію індустрії відкритим. Найімовірніше, стоянка належить до пам'яток граветського технокомплексу. Цьому не перечать: паралельна поздовжня та біпоздовжня техніка розколювання; технологічні особливості — підготовка ребра, застосування м'якого відбійника; набір знарядь, що включає двогранні різці, вістря з білатеральною дорсальною ретушшю, перфоратори та ін., зрештою, вік пам'ятки. Але перешкодою для такої атрибуції є відсутність у комплексі виробів основних культурновозначальних для гравету типів — вістер Гравет, пластин і пластинок з притупленим краєм. Відсутність такого ж мікроінвентарю на деяких інших пам'ятках дослідники пояснювали різним чином.

Зміщення в типологічному складі колекцій низки верхньопалеолітичних пунктів Західної Волині О.С. Ситник пояснює природним сортуванням: «Враховуючи той факт, що матеріали знаходилися в сучасному ґрунті і на поверхні схилів, логічним видається припущення про природний ерозійний змив мікроматеріалів ще в давні часи. Завдяки цим природним факторам на місці стійбищ залишились переважно макрознаряддя, що вицілили від поверхневої ерозії ґрунтів. Всі вони документують виразні сліди довготривалого перебування під сонцем і часткового транспортування (пати́на, інколи, — «пустельна засмага», люстраж і вивітрення)» [Ситник, 2010, с. 121—122].

Дійсно, з одного боку, частина кременю Радомишля I має яскраві сліди перевідкладення та перебування на поверхні. Водночас скупчення великих кісток мамонта свідчить про непорушність принаймні нижньої частини культурних відкладів. Відтак, наявні в них мікроліти мали б лишитися на місці. Аналогічну залюстрованість крем'яних знахідок з розкопів І.Г. Шовкопляса на стоянці Ключі також оцінюють як свідчення руйнування її культурного шару [Ткаченко, 2002, с. 89]. Проте це не зашкодило досліднику виявити тут мікроінвентар. Одночасно з розкопкам в Радомишлі та Ключах І.Г. Шовкопляс провадив дослідження в Добраничівці, Мізині та на Фастівській стоянці, де також знайшов мікропластини з притупленим краєм. Там була застосована та само методика розкопок, а роботи вели на тому ж рівні забезпечення та приблизно тим же складом. Тобто, якби ці знаряддя були на стоянці Радомишль I, то якусь кількість їх неодмінно знайшли б, як знайшли луски, дрібні уламки та різцеві сколи завширшки до 7 мм.

Отже, відсутність мікроінвентарю в Радомишля I не пов'язана ні з природним сортуванням, ні з вадами розкопок. У такому разі причина того може критися в специфіці господарства мешканців поселення, сезоні його

функціонування та ін. Своєю чергою, це мало відбитися що в характері фауністичних решток, що в технологічній і виробничій специфіці крем'яного інвентарю.

ТЕХНОЛОГІЧНА І ВИРОБНИЧА СПЕЦИФІКА КРЕМ'ЯНИХ ВИРОБІВ РАДОМИШЛЯ І

За сезонною специфікою верхньопалеолітичні пам'ятки Середнього Подніпров'я поділяють на три типи [Нужний, 2002]. Поселення для холодної пори року характеризуються стаціонарними житлами з кісток мамонта і ям (Мізин, Межиріч, Добраничівка, Гінці). Відносно тривалі поселення без стаціонарних жител і ям експлуатувалися в теплий сезон. На них знайдено численні фауністичні рештки, залишки вогнищ і легких наземних жител (Семенівка 2 і 3). У теплу пору року влаштували й короткотермінові мисливські табори (Фастів, Семенівка 1), призначені для первинного розбирання впольованої здобичі. На них, можливо, також збирали кістки мамонта на природних «кладовищах» цих тварин або в місцях полювання на них як паливо та будівельний матеріал. У Семенівці 1 відсортовані кістки від певних частин скелетів (кінцівок, лопаток і тазових) були ретельно складені в купу й перекриті бивнями. У Фастові кістки, призначені для палива, були зосереджені в одному місці поряд з вогнищами [Нужний, 2002, с. 71].

Наведені дані щодо локалізації та планіграфії, а також характеристики фауністичного комплексу Радомишля І мають паралелі серед пам'яток третьої групи. Зокрема, стоянка розміщена на вододілі, відсутні сліди стаціонарних і легких жител, а, головне, маємо скопчення попередньо відсортованих кісток щонайменше 39 мамонтів.

Але між Радомишлем І і названими пам'ятками є й відмінності. Головна з них — відсутність у Радомишлі виробів, що достеменно пов'язуються з мисливським озброєнням — мікролітичних вкладнів, виявлені (по одному) у Фастові та Семенівці 1. Проте це можна пояснити специфікою фауністичних знахідок цих трьох пам'яток. Так, на Фастівській стоянці, крім кісток 11 мамонтів, виявлено рештки п'яти коней, а в Семенівці 1, окрім решток щонайменше шести мамонтів, кістки одного ведмеда, тобто тварин, які можна забити мисливською зброєю, оснащеною дрібними вкладнями-мікролітами [Нужний, 1997, с. 5, 21]. У Радомишлі І на 1139 кісток від щонайменше 39 мамонтів припадає лише вісім дрібних фрагментів кісток інших тварин. Отже, там не забивали тварин. Полювання ж на мамонта, найвірогідніше, здійснювалося з використанням природних і штучних пасток і не обов'язково потребувало легкої дистанційної

зброї (огляд проблеми див.: [Аниконович, Аниюткин, Платонова, 2010]). Навпаки, грубість його шкури вимагала користатися важкими масивними списками та дротиками, бойову частину яких могли оснащувати конвергентними вістрями на пластинах і відщеплах.

Відсутність слідів активного полювання та специфіка фауністичних решток пояснює і незначну кількість скребків у Радомишлі І, адже вони призначалися, головне, для вичинки шкур за винятком мамонтів, шкури яких не обробляли [Нужний, 1997, с. 20; 2002, с. 73]. Проте відсутність залишків певних частин скелета мамонта та анатомічних груп їх не дозволяє розглядати Радомишль І як табір мисливців чи навіть збирачів туш цих тварин. Навпаки, характер відсортованості свідчить про збирання та зберігання кісток без м'яких тканин.

Ще однією відмінністю Радомишля І від Семенівки 1 і Фастівської стоянки є різна частка в їх інвентарі знарядь і склад останніх. Якщо скромний комплекс Семенівки 1 нараховує лише чотири кременя (уламок вістря, різець, відщеп і пластина), то на Фастівській стоянці на 1711 оброблених кременів припадає 14 знарядь (по шість скребків і різців, ретушована пластина та пластинка з притупленням краєм), що становить менше 1 % від загальної кількості. Це різко контрастує з колекцією Радомишля І, де вторинна обробка наявна на 15 % виробів. Для пам'яток верхнього палеоліту це високий показник. Наприклад, на поселенні Пушкарі І знаряддя становлять 2,5 % [Рогачев, Аниконович, 1984, с. 177], Троянів 4А — 4 % [Залізняк та ін., 2013, с. 121], Ключі — 4,35 % [Ступак, 2008, с. 78], Мізин — 3,9 % [Шовкопляс, 1965, с. 116, 130]. Домінування серед знарядь Радомишля І різців (45,7 %) і ретушованих пластин (21,4 %), які могли використовувати для обробки твердих органічних матеріалів, свідчить, що на відміну від Фастівської стоянки, де зібрані кістки слугували паливом, тут їх активно обробляли. На обробку кістки як можливу спеціалізацію стоянки також указує наявність скребел, стругів, стамесок і знарядь для рубання. Не виключено, що з нею пов'язана і виразна серія перфораторів. Так, за спостереженнями І.Г. Шовкопляса, в Мізині більшість перфораторів були виявлені переважно в розкопах 1908—1914 рр. у супроводі значної кількості гравійованих витворів мистецтва з кістки [Шовкопляс, 1965, с. 168].

Виготовлення знарядь здійснювалося на стоянці. У Радомишлі І простежено весь ланцюг розщеплення кременю від необроблених жовен до завершених і реутилізованих знарядь. Та, незважаючи на те, що, за даними І.Г. Шовкопляса, поклади кременю знаходяться відносно близько (5 км) від стоянки, її мешканці відчували певний дефіцит якісної сировини. На це вказує активна реутилізація гарних пластин, що становлять 65 % заготовок знарядь. Зокре-

ма, майже половина ретушних різців виготовлена з інших знарядь — вістер, скребків та ін., ретушовані поверхні яких слугували площадками для зняття різцевих сколів. Різці часто поновлювали. Робочі частини деяких перфораторів також повторно поправляли ретушню. Вочевидь, частина з 20 перфораторів, виготовлених на ретушованих заготовках, також є результатом переоформлення інших знарядь. Подібні приклади можна множити.

Отже, функціонально Радомишль I постає, передусім, як місце, де збирали, сортували та обробляли кістки мамонта. У публікаціях згадуються подібні «кістковища» на стоянках Дольні Вестоніце I і II, Міловіца G [Réan, 2001], Кирилівська [Шидловський, 2012, с. 56]. Часто їх інтерпретують як частини поселеньських структур, що включали ще й віднесену на відстань 30—100 м зону, де власне й мешкали люди [Соффер, 1993, с. 108; Аникович, Анисюткин, Платонова, 2010, с. 124]. Не виключено, що досліджений І.Г. Шовкоплясом пункт Радомишль II може виявитися саме такою поселенською зоною, функціонально пов'язаною з розміщеним за 50 м «костисцем» Радомишля I. Локалізація на вододілі та відсутність слідів жителів свідчать про функціонування радомишльських пунктів у весняно-літній період. Вибір місця для стоянок, напевно, був зумовлений близькістю що до місць збирання кісток мамонта, що до виходів крем'яної сировини.

ВИСНОВКИ

Аналіз типологічного складу крем'яних знахідок з Радомишля I і висновки Ю.Е. Демиденко та В.І. Усика щодо техніко-технологічної її характеристики спростовують погляд на пам'ятку як належну до перехідного періоду від середнього до верхнього палеоліту. Немає й підстав вважати Радомишль I найранішою в регіоні пам'яткою верхнього палеоліту, а її індустрію пов'язувати з ориньякським технокомплексом. Крем'яні знахідки із Радомишля I цілком відповідають основним критеріям середньої пори верхнього палеоліту. Враховуючи також дати (приблизно 19 тис. р. т.) пам'ятка може відноситися до гравецького кола. Точніше інтерпретувати Радомишль I у культурно-хронологічному сенсі складно через відсутність тут найінформативніших для того знарядь — вкладневих елементів оснащення дистанційної мисливської зброї.

Вказана специфіка складу крем'яних артефактів Радомишля I пояснюється вузькою яскраво вираженою господарською спеціалізацією людності. Склад крем'яних і фауністичних знахідок свідчить, що основною діяльністю мешканців стоянки було накопичення, сортування та обробка кісток мамонта. Раніше свідчення такої діяльності фіксували або на осінньо-зимових поселеннях із стаціонарними

житлами з кісток мамонта, або у весняно-літніх мисливських таборах. Археозоологічний аналіз кісток мамонта та їх планіграфічне поширення спростовує гіпотезу про наявність у Радомишлі I стаціонарних жителів. Також викликають сумніви наявність тут іншого структурного елемента стаціонарних поселень — ями. Відтак, найімовірнішим є припущення про багаторазові відвідини цієї місцини в теплу пору року групою людей, які збирали сухі кістки мамонта й обробляли їх виготовленими тут же крем'яними знаряддями.

Амирханов Х.А. Зарайская стоянка. — М., 2000. — 248 с.

Аникович М.В. Ранняя пора верхнего палеолита Восточной Европы: Автореф. дисс. ... докт. истор. наук. — СПб., 1991. — 39 с.

Аникович М.В. Днепро-Донская историко-культурная область охотников на мамонтов: от «восточного гравера» к «восточному эпигравету» // Восточный граветт. — М., 1998. — С. 35—67.

Аникович М.В. «Степная зона» — одна из трех ИКО верхнего палеолита Восточной Европы // Каменный век Старого Света. — СПб., 2001. — С. 10—12.

Аникович М.В., Анисюткин Н.К., Вишняцкий Л.Б. Узловые проблемы перехода к верхнему палеолиту в Евразии. — СПб., 2007. — 335 с.

Аникович М.В., Анисюткин Н.К., Платонова Н.И. Человек и мамонт в Восточной Европе: подходы и гипотезы // Stratum plus. — 2001. — № 1. — С. 99—136.

Борисковський П.И. Очерки по палеолиту бассейна Дона. — М.; Л., 1963. — 231 с. (МИА. — № 121).

Васильев С.А., Бозинский Г., Бредли Б.А. и др. Четырехязычный (русско-англо-франко-немецкий) словарь-справочник по археологии палеолита. — СПб., 2007. — 264 с.

Ветров Д.О. Стоянки гравецької культурної традиції лісостепового межиріччя Південного Бугу та Дніпра: Автореф. дис. ... канд. истор. наук. — К., 2015. — 16 с.

Гладилин В.М., Шовкопляс І.Г. Про локальні відмінності у палеоліті (на матеріаліх України і сусідніх територій) // Матеріали XIII конф. ІА АН УРСР. — К., 1972. — С. 40—41.

Гладких М.И. Поздний палеолит лесостепного Приднепровья: Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — К., 1973. — С. 22.

Григорьев Г.П. Начало верхнего палеолита и происхождение Homo sapiens. — Л., 1968. — 324 с.

Демиденко Ю.Э. Некоторые вопросы классификации каменной индустрии и хронологии Радомишльского позднепалеолитического поселения // Актуальные проблемы историко-археологических исследований: Тез. докл. — К., 1987. — С. 43—44.

Демиденко Ю.Э. Ориньяк Западной и Центральной Европы: систематизация данных и парадигмы интерпретаций // Кам'яна доба України. — 2003. — Вип. 4. — С. 150—175.

Демиденко Ю.Э. Восточная Европа в контексте проблематики ориньяка Европы: прошлые подходы и новые перспективы // АА. — 2004. — № 16. — С. 161—193.

Демиденко Ю.Э. Ориньяк Большого Северного Причерноморья: обзор общих и особенных индустриально-хронологических характеристик // Актуальные проблемы первобытной археологии Восточной Европы: Материалы конф., посвящ. 100-летию со дня

- рожд. С.Н. Бибилова. — Донецк, 2009. — С. 159—186 (АА. — № 20).
- Залізник Л.Л., Ветров Д.О., Хоптинцев І.М., Озеров П.І. Гравет Центральної України // Кам'яна доба України. — 2013. — Вип. 15. — С. 106—193.
- Кетрару Н.А., Григорьева Г.В., Коваленко С.И. Верхнепалеолитическая стоянка Рашков VII. — Кишинев, 2007. — 185 с.
- Коен В.Ю., Степанчук В.М. Переход от среднего к верхнему палеолиту в Восточной Европе: Проблемы таксономии и хроностратиграфии // Vita antiqua. — 2001. — № 3—4. — С. 78—107.
- Кононенко О.М. Вістря верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: техніко-типологічна характеристика // С.Н. Бибилов и первобытная археология. — СПб., 2009. — С. 165—173.
- Кононенко О.М. Різці верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І: технологія, типологія, статистика // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. — 2010. — Вып. 18. — С. 45—55.
- Кононенко О.Н. Радомишльские верхнепалеолитические стоянки: распространенные стереотипы восприятия памятников // История археологии: личности и школы: Материалы Междунар. науч. конф. к 160-летию со дня рожд. В.В. Хвойки. — СПб., 2011. — С. 324—330.
- Кононенко О.Н. Перфораторы верхнепалеолитической стоянки Радомишль І // Каменный век: от Атлантики до пацифики. Замятинский сборник. — 2014. — Вып. 3. — С. 128—145.
- Кононенко О.М., Корнієць Н.Л., Пеан С. Характеристика скупчень кісток мамонта верхньопалеолітичної стоянки Радомишль І // Європейський середній палеоліт. — К., 2006. — С. 240—254.
- Кононенко О.М., Пеан С. Археозоологічна характеристика фауністичного комплексу верхньопалеолітичного поселення Радомишль І // Кам'яна доба України. — 2005. — Вип. 7. — С. 78—86.
- Нужний Д.Ю. Проблема сезонної адаптації фінальнопалеолітичних мисливців на мамонтів Середнього Подніпров'я і нові епіграветські пам'ятки у басейні Трубежа // Археологія. — 1997. — № 2. — С. 3—23.
- Нужний Д.Ю. Верхньопалеолітичні пам'ятки типу Межиріч та їх місце серед епіграветських комплексів Середнього Дніпра // Кам'яна доба України. — 2002. — Вип. 1. — С. 57—81.
- Рогачев А.Н., Аникович М.В. Поздний палеолит Русской равнины и Крыма // Палеолит СССР. — М., 1984. — С. 162—271.
- Ситник О.С. Липська пізньопалеолітична культура: аналіз та інтерпретація джерел // Кам'яна доба. — К., 2010. — Вип. 13. — С. 113—137.
- Соффер О.А. Верхний палеолит средней и восточной Европы: люди и мамонты // Проблемы палеоэкологии древних обществ. — М., 1993. — С. 99—118.
- Станко В.Н., Гладких М.І. Епоха пізнього палеоліту // Давня історія України. — К., 1997. — Т. 1. — С. 51—114.
- Степанчук В.Н. Архаичные индустрии раннего верхнего палеолита Восточной Европы: К вопросу о технологии пластинчатого расщепления и об «ориньякоидности» // Стежками археології: До 70-річчя проф. М.І. Гладких. — К., 2011. — С. 38—51 (АДІУ. — Вип. 6).
- Степанчук В.М., Сапожніков І.В. Природа і людина в середньому й верхньому плейстоцені України: основні тренди заселення та культурної динаміки // Кам'яна доба України. — 2010. — Вип. 13. — С. 72—85.
- Ступак Д.В. Нові дослідження верхньопалеолітичної стоянки Ключі // Дослідження первісної археології в Україні: До 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль. — К., 2008. — С. 71—85.
- Ткаченко В.І. Про деякі культурно-історичні особливості пізньопалеолітичної пам'ятки Ключі // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 84—90.
- Усик В.И. К вопросу о «гигантолитах», топорах и формах мустьерских нуклеусов в позднепалеолитических комплексах (По материалам ремонтажа коллекций комплекса 2 Королеве 2 и стоянки Радомишль) // Vita antiqua. — 2001. — № 3—4. — С. 167—179.
- Усик В.І. Технологічні аспекти виготовлення клиноподібних нуклеусів у пізньому палеоліті // Археологія. — 2002. — № 2. — С. 10—19.
- Шевченко А.И., Шовкопляс И.Г. Палеолит Киевского Приднепровья. — К., 1982. — 59 с.
- Шидловський П.С. Дослідження крем'яного інвентарю Кирилівської стоянки // Вісн. КНУ. — 2012. — 112. — С. 53—59.
- Шовкопляс И.Г. Отчет о работе Палеолитической экспедиции Института археологии АН УССР по раскопкам Радомишльской стоянки в 1957 и 1959 гг. — НА ИА НАН України. — 1957—1959/12.
- Шовкопляс И.Г. До питання про характер жител пізнього палеоліту // Вісн. АН УРСР. — 1958. — № 2. — С. 38—49.
- Шовкопляс И.Г. Палеолітична стоянка Радомишль (попередне повідомлення) // Археологія. — 1964. — Т. XVI. — С. 89—102.
- Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. К истории Среднеднепровского бассейна в позднепалеолитическую эпоху. — К., 1965. — 327 с.
- Шовкопляс И.Г. Радомишльская стоянка — памятник начальной поры позднего палеолита // Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной и Центральной Европы. — М., 1965а. — С. 104—116.
- Шовкопляс И.Г. До питання про характер розвитку культури пізнього палеоліту (на матеріалах Української РСР і сусідніх територій) // Археологія. — 1969. — Т. XXII. — С. 31—54.
- Шовкопляс И.Г. Хозяйственно-бытовые комплексы позднего палеолита // Тези пленарних і секційних доп.: Результати польових археологічних досліджень 1970—1971 років на території України. — Оdesa, 1972. — С. 12—17.
- Шовкопляс И.Г. Хозяйственно-бытовой комплекс позднего палеолита. Его состав и назначение // БКИЧП. — М., 1977. — С. 115—120.
- Brézillon M. La Denomination des Objets de Pierre Taille. IVe Supplement a Gallia Prehistoire. Centre National de la Recherche Scientifique. — Paris, 1971. — 425 p.
- Cohen V.Yu., Stepanchuk V.M. Late Middle and Early Upper Paleolithic Evidence from the East European Plain and Caucasus: A New Look at Variability, Interactions, and Transitions // Journal of World Prehistory. — 1999. — 13/3. — P. 265—319.
- Demars P.-Y., Laurent P. Types d'outils lithiques du paleolithique superieur en Europe. — Paris, 1989. — 179 p.
- Péan S. Mammoth and subsistence practices during mid Upper Palaeolithic in Central Europe (Moravia, Czech Republic) // The World of Elephants-International Congress. — Rome, 2001. — P. 331—336.
- Péan S., Kononenko O. Features of the mammoth bone deposit from the Upper Palaeolithic site Radomyshl' I (Ukraine) // Abstracts book of the 10th Annual meeting of the EAA (8—11 September 2004, Lyon). — Lyon, 2004. — P. 201—202.
- Soffer O. The Upper Paleolithic of the Central Russian Plain. — Orlando, 1985. — 539 p.

Sonneville-Bordes D., Perrot J. Essai d'adaptation des méthropodes statistiques au Paléolithique supérieur. Premiers résultats // Bulletin de la Société préhistorique française. — 1953. — № 50. — P. 323—333.
 Sonneville-Bordes D., Perrot J. Lexique typologique du Paléolithique supérieur // Bulletin de la Société préhistorique française. — 1956. — N 53. — P. 547—561.
 Stepanchuk V.N., Sapozhnikov I.V., Gladkikh M.I., Ryzhov S.N. Ukrainian Upper Palaeolithic Between 40/10.000 BP: Current Insights Into Environmental-Climatic Change and Cultural Development // Le concept de territoires dans le Paléolithique supérieur européen. — Oxford, 2009. — Vol. 3. — P. 63—74 (BAR. — IS-1938).

О. Н. Кононенко

КРЕМНЕВЫЕ ОРУДИЯ ВЕРХНЕПАЛЕОЛИТИЧЕСКОЙ СТОЯНКИ РАДОМИШЛЬ I: ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Верхнепалеолитическая стоянка Радомышль I известна с 1950-х гг. И.Г. Шовкопляс определил её как самую раннюю стоянку верхнего палеолита Восточной Европы. Его вывод был основан на наличии в верхнепалеолитической коллекции отдельных так называемых мустьерских элементов (радиальных нуклеусов, остроконечников, скребел). Проведенный анализ типологического состава кремневой коллекции Радомышль I, а также выводы Ю.Е. Демиденко и В.И. Усика о ее технико-технологической специфике опровергают традиционное мнение об отнесении памятника к переходному периоду от среднего к верхнему палеолиту. Также нет оснований связывать индустрию Радомышль I с ориньякским технокомплексом из-за единичности в ней ведущих ориньякских форм. Кремневая коллекция Радомышль I вполне соответствует основным критериям средней поры верхнего палеолита. Этому не противоречат и обе его даты ^{14}C (OxA-697: 19000 ± 300 BP и Ki-6210: 19600 ± 350 BP). Соответственно, с большей вероятностью он относится к памятникам граветтского круга. Невозможность более точной культурно-хронологической интерпретации Радомышль I связана с отсутствием в его инвентаре наиболее информативных в этом аспекте орудий — вкладышей дистанционного охотничьего оружия.

Специфика кремневой коллекции памятника, выраженная в большом количестве орудий (15%), преобладании резцов и ретушированных пластин, объясняется его узкой ярко выраженной хозяйственной специализацией. Состав кремневых и фаунистических находок свидетельствует, что основной деятельностью жителей стоянки было накопление, сортировка и обработка костей мамонта. Ранее свидетельства такой деятельности фиксировались или на осенне-зимних поселениях со стационарными жилищами из костей мамонта, или в весенне-летних охотничьих лагерях. Археозоологический анализ костей мамонта и их планиграфическое распределение не подтверждает гипотезу о существовании в Радомышле I стационарных жилищ. Также вызывают сомнения наличие здесь другого структурного элемента стационарных поселений — ям. Поэтому Радомышль I следует интерпретировать как место многократного пребывания группы людей, в теплое время года собиравших сухие кости мамонта, и обра-

батывавших их сделанными на месте кремневыми орудиями.

Ключевые слова: Радомышль I, верхний палеолит, технокомплекс, орудия, археозоологический анализ, производственная специфика.

О. М. Кононенко

THE STONE TOOLS OF THE UPPER PALAEOЛИTHIC SITE RADOMISHL' I: SPECIFICITY AND INTERPRETATION OF THE TYPOLOGY

The Upper Palaeolithic site Radomyshl' I has been known since the 1950s. I.G. Shovkoplyas classified Radomyshl' I as the earliest Upper Palaeolithic site in the Eastern Europe, i.e. transitional from the Middle to the Upper Palaeolithic. His conclusion was based on the presence of so-called Mousterian elements (radial cores, side-scrapers) within a general Upper Palaeolithic collection. In the 1980s Y. Demidenko and V. Usik have analyzed cores and proved the absence of Mousterian technology in primary flaking and blank production. The blade reduction strategy is clearly Upper Palaeolithic, which based on crest preparation and soft hammer. The absence of Mousterian technology suggests it is unlikely to represent a transitional assemblage, i. e. the oldest Upper Palaeolithic site in the region. Here, I present a new assessment of the typological character of the assemblage.

Attribution of the Radomyshl' I lithic assemblage to the Aurignacian technocomplex, as done often in the past, cannot be confirmed too. Our detailed typological analysis demonstrates there are practically no carinated types in tool-kit. Only three burins out of 800 examples can be classified as carinated burins. Tools with so-called Aurignacian retouch are not numerous too. The tool-kit is dominated by burins (45%), of which dihedral ones are most frequent. Points on blades with bilateral dorsal retouch and borers represent a quite a significant proportion of the tool kit. Apart of retouched blades / flakes other types such as end-scrapers, combined tools (burin / end-scrapers), denticulates / notches, are represented in small numbers only. At the same time no backed tools were found in the collection. From the observation of common technical and typological characteristics the Radomyshl' I assemblage is more close to the Gravettian techno-complex than any other known in Ukraine. Therefore, we propose to consider Radomyshl' I as a version of the Eastern European Gravettian. This assessment is supported by ^{14}C dates (OxA-697: 19000 ± 300 BP and Ki-6210: 19600 ± 350 BP), based on which Radomyshl' I cannot belong to the early period of the Upper Paleolithic. At the same time Radomyshl' I has original features and can represent a local variant of the Gravettian cultural tradition. The specific typological structure of the lithic tool kit can be explained by narrow economic specialization. The faunal and lithic remains together suggest that the main activity of inhabitants the Radomyshl' I was storage, sorting and cutting of mammoth bones.

Key words: Radomyshl' I, Upper Palaeolithic, techno-complex, tools, archeozoological analysis, economic specificity.

Одержано 21.05.2015